

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

АНТРАПАНІМІЯ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ
Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ

Практычнае кіраўніцтва
для студэнтаў спецыяльнасці
1-21 05 01 “Беларуская філалогія”

Гомель 2012

УДК 81.161.3:81'373.23 (476.2) (075.8)

ББК 81.411.3 – 314 + 81.031.4 (4 Бел – 4 Гом) я 73

Б 14

Аўтар: Н. А. Багамольнікава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Рэцэнзенты: З. У. Шведава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускай мовы УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”;

Т. А. Карніеўская, кандыдат філалагічных навук, выкладчык кафедры замежных моў УА “Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”

Рэкамендавана да друку Навукова-метадычным саветам установы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

Антрапанімія Гомельшчыны ў кантэксце беларускай анамастыкі: для студ. дзённай і завочнай форм навучання спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія (па накірунках)”/ Аўт. Н. А. Багамольнікава. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2012. – с.

ISBN

Практычнае кіраўніцтва ахоплівае главу “Антрапаніміка як раздзел анамастыкі” спецкурса “Анамастыка Гомельшчыны: назвы роднага краю” і накіравана на засваенне і замацаванне тэарэтычнага матэрыялу дысцыпліны. Для ўдасканалення практычных уменняў студэнтаў пададзены трэніровачныя практыкаванні, пытанні і заданні для самакантролю. У дапамогу студэнтам для авалодання тэарэтычнымі і практычнымі ведамі па дысцыпліне прапанаваны спіс асноўнай і дадатковай літаратуры, навукова-метадычныя матэрыялы.

Адрасуецца студэнтам дзённай і завочнай форм навучання спецыяльнасці 1-21 05 01 “Беларуская філалогія (па накірунках)”. Дапаможнік таксама можа быць выкарыстаны навучэнцамі каледжаў, гімназій, ліцэяў і настаўнікамі агульнаадукацыйных школ, крязнаўцамі.

© Багамольнікава Н.А., 2012

© Установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”, 2012

З М Е С Т

Уводзіны.....
1 Антрапаніміка як раздзел анамастыкі.....
1.1 Асабовыя імёны.....
1.2 Імёны па бацьку.....
1.3 Прозвішчы
1.4 Мянушкі і размоўна-бытавыя найменні.....
1.5 Псеўданімы
Літаратура.....
Дадатак А. Прыкладная тэматыка рэфератаў.....

Уводзіны

Карыстаючыся мовай, мы кожны дзень сустракаемся з уласнымі імёнамі. Яны служаць для наймення людзей, геаграфічных і касмічных аб'ектаў, жывёл, розных прадметаў матэрыяльнай і духоўнай культуры. Да ўласных адносяцца імёны як рэальна існуючых або існаваўшых людзей, гарадоў, сузор'яў і г.д., так і найменні прадметаў, створаных фантазіяй чалавека – імёны багоў, персанажы мастацкай літаратуры і фальклору. Функцыянальная і моўная своеасаблівасць імён прывяла да таго, што іх пачалі вывучаць у асобным раздзеле мовазнаўства – “Анамастыцы” (з грэч. ‘майстэрства даваць імёны’). На сённяшні дзень, калі анамастыка стала самастойнай дысцыплінай, вырасла неабходнасць яе вывучэння. Школьнай праграмай увага ўласным імёнам удзяляецца фрагментарна. Аднак студэнт-філолаг, будучы настаўнік мовы і літаратуры, павінен быць знаёмы з гісторыяй анамастыкі, яе прадметам, тым больш што анамастыка мае выразна бачны міждысцыплінарны характар: цесна звязана з геаграфіяй, гісторыяй, этнаграфіяй, археалогіяй, фальклорам. Вывучэнне анамастыкі заснавана і на раней атрыманых ведах па такіх дысцыплінах, як “Дыялекталогія”, “Гісторыя беларускай мовы”, “Сучасная беларуская мова”.

Спецкурс “Анамастыка Гомельшчыны: назвы роднага краю” вывучаецца студэнтамі 4 курса спецыяльнасці “Беларуская філалогія” дзённай і завочнай формаў навучання ў аб'ёме 38 гадзін вучэбных заняткаў (з іх 28 гадзін лекцыйных і 10 гадзін практычных заняткаў). Неабходнасць і актуальнасць спецкурса тлумачыцца тым, што ён з'яўляецца важным звяном у ланцужку агульнафілалагічнай адукацыі студэнтаў, спрыяе вырашэнню задачы гісторыка-культурнага асваення нацыянальнай спадчыны беларускага народа шляхам вывучэння такога яго значнага моўнага пласта, як уласная лексіка, знаёміць з анамастыкай Усходняга Палесся і ўзроўнем яго даследавання. Спецкурс арыентуе студэнтаў на вытлумачэнне ўласных назваў Гомельшчыны ў іх структурна-семантычным і функцыянальна-камунікатыўным аспектах, на выяўленне адметных спецыфічных заканамернасцей, якія праяўляюцца на розных узроўнях класаў анамастычнай лексікі, на ўсебаковае апісанне яе як жывой і рухомай з'явы, дапамагае зразумець яе дынаміку і асноўныя тэндэнцыі развіцця.

Мэтай спецкурса з'яўляецца засваенне студэнтамі неабходных, правільна і навукова абгрунтаваных тэарэтычных звестак у галіне анамастыкі з улікам ідыяэтнічнага нацыянальнага кампанента беларускай мовы, а таксама набывцё практычных уменняў і навыкаў для ўсебаковага аналізу розных класаў онімаў Гомельшчыны і для ўкладання онімаў у анамастычныя слоўнікі.

З асноўнай мэты спецкурса і яго прадмета вынікае шэраг задач:

- засваенне дастатковай колькасці тэарэтычных ведаў для ўсведамлення анамастыкі як самастойнай лінгвістычнай навукі, што стаіць асабліва цесна на стыку гісторыі і геаграфіі;
- фарміраванне ўяўленняў студэнтаў пра асноўныя анамастычныя паняцці, аспекты і метады даследавання анамастычнага матэрыялу;
- аналіз сучаснага стану анамастычнай навукі ў Беларусі і на Гомельшчыне;
- фарміраванне ўменняў і навыкаў выкарыстання тэарэтычных ведаў для вырашэння канкрэтных лінгвістычных задач у галіне анамастыкі;
- заахвочванне студэнтаў да навукова-даследчай работы па анамастыцы;
- авалоданне ўстойлівымі навыкамі самастойнай інтэрпрэтацыі моўных з’яў.

Студэнт павінен ведаць тэарэтычную базу вывучаемай дысцыпліны, функцыі розных відаў анамастычнай лексікі ў сістэме, метадалогію даследавання ўласных найменняў, стан вывучэння анамастычнай лексікі ў Беларусі і на Гомельшчыне ў прыватнасці, мець навыкі самастойнай работы з онімным матэрыялам. **На рэалізацыю мэт і задач спецкурса** і накіраваны змест дапаможніка, які складаецца з тэарэтычнай і практычнай частак, прыкладнай тэматыкі рэфератаў, спіса рэкамендуемай літаратуры.

Лекцыйны матэрыял скіроўвае студэнтаў на атрыманне неабходных тэарэтычных ведаў па анамастыцы: яны знаёмяцца з анамастыкай як галіной мовазнаўства і яе месцам сярод іншых дысцыплін, аб’ектам, прадметам і задачамі даследавання, аспектамі даследавання, метадамі даследавання, сярод якіх прымяняюцца агульнанавуковыя і спецыфічныя анамастычныя метады, вывучаюцца асноўныя адзінкі і паняцці анамастыкі, віды анамастыкі. Затым адбываецца азнаямленне з раздзеламі гэтай навукі, але найбольшая ўвага ўдзяляецца антрапаніміцы (вывучае ўласныя імёны людзей), тапаніміцы (навука аб уласных імёнах геаграфічных аб’ектаў) і іх падраздзеламі, разглядаецца ўклад анамастаў Гомельшчыны ў развіццё навукі аб імёнах.

Падчас практычных заняткаў выпрацоўваюцца навыкі структурна-семантычнага аналізу на загадзя падрыхтаваным фактычным матэрыяле розных класаў онімаў. Гэта могуць быць спісы імён, імён па бацьку і прозвішчаў студэнтаў курса, тапонімы, сабраныя палявым метадам па месцы нараджэння і пражывання студэнтаў ці іх родзічаў. Студэнты знаёмяцца з метадыкай збору і лексікаграфічнай апрацоўкі матэрыялу. Вывады па даследаванні падмацоўваюцца ў выглядзе табліц, схем, дадаткаў. Студэнты авалодваюць і картаграфічным метадам аналізу ўласных імён, тэхнікай укладання іх у слоўнікі розных тыпаў. Пасля наведвання спецкурса студэнты

звычайна пішуць навуковыя даклады, з якімі выступаюць на студэнцкіх навуковых канферэнцыях, курсавыя і дыпломныя работы.

У выніку студэнт павінен умець:

- карыстацца анамастычнымі паняццямі і тэрмінамі ў іх сістэмна-структурных сувязях;
- збіраць фактычны матэрыял, праводзіць яго лексікаграфічную апрацоўку;
- валодаць асноўнымі відамі лінгвістычнага аналізу;
- прапагандаваць анамастыку як навуку ў шырокіх колах грамадскасці з мэтай разгорнутай работы па зборы мясцовага анамастычнага матэрыялу, які па розных прычынах пачынае знікаць;
- валодаць тэхнікай укладання фактычнага матэрыялу ў слоўнікі;
- карыстацца навуковай, даведачнай і метадычнай літаратурай па анамастыцы;
- мець навыкі правядзення крэйзнаўчай работы ў школе, раёне, вобласці.

Студэнты знаёмяцца са зніклымі рэліктавымі назвамі і тымі, якія ўзніклі ў глыбокай старажытнасці, але існуюць і сёння і ўяўляюць сабой сталую нацыянальную каштоўнасць на тэрыторыі ўсходніх славян. Яны “адкрываюць” для сябе ў тапаніміі старажытныя лексемы, напрыклад, такія, як *весь* ‘вёска’, *морг* ‘мера зямельных плошчаў у Вялікім княстве Літоўскім, адпаведная 0,75 га’ і інш.

Жыццёвыя абставіны вымушалі чалавека адрозніваць адзін аб’ект ад другога. Міналі стагоддзі, а колькасць онімаў няўхільна расла, і цяпер іх немагчыма падлічыць. Яны выконваюць не толькі сваю адрасную функцыю. Гэта словы, якія абазначалі раней пэўнае паняцце. “... анімічныя адзінкі – у гісторыі, а гісторыя – у анімічных адзінках”, – сцвярджае даследчыца Г. М. Мезенка. Уласныя назвы захоўваюць каштоўныя звесткі пра гісторыю роднага краю, яго сіваю старажытнасць і нядаўняе мінулае. Гэта неад’емная частка нашай мовы ў цэлым. Таму збор анамастычнага матэрыялу, яго вывучэнне і лексікаграфічнае апісанне паранейшаму застаецца адной з актуальных і навукова важных задач. У яе вырашэнні павінны прымаць актыўны ўдзел і дапытлівыя студэнты. Нам у нашым рэгіёне патрэбна як мага хутчэй занатаваць уласныя найменні, якія знікаюць разам з адсяленнем населеных пунктаў вобласці ў выніку аварыі на ЧАЭС і штогадовым змяншэннем колькаснага складу сталага насельніцтва.

1 Антрапаніміка як раздзел анамастыкі

Антрапаніміка (ад грэч. *anthropos* ‘чалавек’ і *онума* ‘імя’) – раздзел анамастыкі, што вывучае антрапонімы: уласныя імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, мянушкі, псеўданімы, крыптанімы, бытавыя назвы, іх паходжанне, развіццё, сацыяльнае функцыянаванне, а таксама сукупнасць уласных імёнаў – антрапанімію. Антрапаніміка цесна звязана з гісторыяй, этнаграфіяй, сацыяльнай псіхалогіяй, правам, эстэтыкай. Амаль кожная краіна, у тым ліку і Беларусь, мае афіцыйную антрапанімію сістэму, побач з якой існуюць паралельныя неафіцыйныя сістэмы (бытавыя найменні). Зразумела, іменаслоўная сістэма складваецца гістарычна і не застаецца нязменнай.

Пад беларускай антрапаніміяй разумеецца сукупнасць антрапонімаў, якія ўжываюцца беларускім насельніцтвам. Па паходжанні яны могуць быць як беларускімі, так і запазычанымі з іншых моў (славянскіх, неславянскіх), але якія асвоеныя беларусамі і лічацца сваімі словамі. Навука, што вывучае беларускую сістэму імён, называецца беларускай антрапанімікай.

Гісторыя дысцыпліны ў сваіх аналагах налічвае нямала значных прац. Грунтоўныя даследаванні беларускай антрапаніміі звязаны з імем М. В. Бірылы, які першы звярнуў увагу на адзначаны клас онімаў і прысвяціў ім 4 кнігі: Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) – Мн., 1963; Беларуская антрапанімія. У 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. – Мінск, 1966. Ч. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969. Ч. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён. – Мінск, 1982. У першых працах вучоны глыбока аналізуе этымалогію імён, прозвішчаўтваральных асноў і структуру сучасных беларускіх прозвішчаў, што ўзніклі на базе апелятыўнай лексікі і на аснове ўласных імён літоўскага і цюркскага паходжання; структуру мужчынскіх хрысціянскіх імён ХУІ–ХУІІІ стст., імён, рэканструяваных па сучасных беларускіх прозвішчах, у тым ліку і сучасныя мужчынскія імёны. У працах паказаны таксама асаблівасці адаптацыі кананічных імён на аснове беларускай мовы, дэталёва апісана словаўтваральная структура поўных афіцыйных, размоўных, эмацыянальна-ацэнных імён.

Заслугоўвае ўвагі і выддзены ў 1965 г. “Слоўнік асабовых уласных імён”, складальнікам якога стаў М. Р. Суднік.

У 70-х г. праблематыка антрапанімічных даследаванняў істотна пашыраецца: аналізуюцца беларуска-латышскія сувязі ў антрапаніміі (гл. М. Я. Грынблат. Беларуская-латышскія сувязі ў тапаніміі і антрапаніміі

БССР // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1977), праводзіцца сацыялінгвістычны і псіхалінгвістычны аналіз сітуацыі выбару імён пры называнні (гл. працу У. А. Івашкі “Как выбирают имена”).

Г. К. Усціновіч даследавала гістарычную антрапанімію Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.) , дзе разглядала лексіка-семантычны састаў і структуру ўласных асобовых імён і імён апелятыўнага паходжання.

Балтыйскаму паходжанню асобных беларускіх антрапонімаў прысвечаны артыкулы В. П. Рымшы.

У 80–90 –я гг. вывучэннем сучаснага антрапанімікону займаецца І. А. Шумская.

Значнае месца адводзіцца лексікаграфічным выданням. Беларускія псеўданімы сабраў і зафіксаваў Я. Саламевіч. У 1990-м г. пад рэд.

М. В. Бірылы створаны “Анамастычны слоўнік твораў Я. Коласа”. Першая спроба слоўніка такога тыпу была зроблена ў Расіі (“Анамастычны слоўнік твораў А. С. Пушкіна”).

Вялікую ролю ў распрацоўцы праблем анамастыкі адыграла з’яўленне зборнікаў “Беларуская анамастыка”, якія выдаюцца рэгулярна з 1977 г.

Поспехі ў даследаваннях апошніх гадоў па антрапаніміі, яе прадметнай зонай, праблематыкай, метадалогіяй варта звязваць з імем Г. М. Мезенка. У апошні час вялікая ўвага стала надавацца рэгіянальнаму матэрыялу. У прыватнасці, В. І. Рагаўцовым і С. Я. Кечык выдадзены “Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны”, што ўключае і мянушкі.

Трэба зазначыць, што антрапанімія з’яўляецца аб’ектам даследавання і лінгвістаў нашага рэгіёна. Так, В. В. Шур вывучае асаблівасці функцыянавання антрапонімаў у мастацкай літаратуры, В. А. Ляшчынская – у паэзіі Янкі Купалы, Л. П. Кузьміч звяртаецца да спецыфікі іх выкарыстання ў беларускім паэтычным фальклоры. Антрапанімія ў творах Ф. Скарыны з’яўляецца аб’ектам увагі С. В. Чайковай. З. У. Шведава аналізуе ўтварэнне імён па бацьку ў помніках старабеларускай пісьменнасці XVI–XVIII стст. З 2002 г. (2004, 2006) пад кіраўніцтвам прафесара Р. М. Казловай у Гомелі пачала праводзіцца Міжнародная навуковая канферэнцыя “Славянская гідранімія (анамастыка) у арэальным, этымалагічным, храналагічным, словаўтваральным і семантычным аспектах”, на якой вучоныя прысвячаюць свае даклады таксама пытанням антрапаніміі. У нашым рэгіёне атрымалі працяг і працы лексікаграфічнага характару. А. А. Станкевіч і Н. І. Фраловай выдадзены “Слоўнік-даведнік асобовых імён”, што складаецца з перакладной і даведачнай частак. У апошняй змяшчаюцца звесткі аб асаблівасцях скланення і ўтварэння некаторых імён, імён па бацьку і прозвішчаў, разглядаецца паходжанне імён, указваюцца звесткі з царкоўнага календара пра імёны ў святцах. У перакладной частцы

падаюцца рэкамендацыйныя руска-беларускі і беларуска-рускі спісы нарматыўных варыянтаў і форм мужчынскіх і жаночых імён, імён па бацьку. Калектывам кафедры беларускай мовы падрыхтаваны і апублікаваны “Слоўнік мовы Янкі Купалы”, шосты том якога (“Анамастыка Купалы”) фіксуе антрапанімікон, ужыты Купалам у сваіх творах. У. А. Бобрык займаецца ўкладаннем слоўнікаў мянушак і прозвішчаў Гомельшчыны.

Прафесар А. Ф. Рогалеў правёў гістарыяграфічны аналіз імён упраўляючых Гомеля, гомельскіх баяр і сялян (XVI ст.). Т. А. Карніеўская даследуе іменаслоўную сістэму Гомеля за перыяд з 1951 па 2000 гады.

Стан вывучэння антрапаніміі Гомельшчыны. Антрапанімія Гомельшчыны таксама актыўна вывучаецца лінгвістамі нашага рэгіёна. Сярод публікацый гэтага накірунку пэўнае месца належыць працам А. Ф. Рогалева. Так, у кнізе “Историческая антропонимия Гомеля и его окрестностей” (Гомель, 2009) аўтар раскрывае спецыфіку найменавання жыхароў Гомеля і гомельскіх вёсак у XVI–XVIII стст., разглядае станаўленне сучаснага прозвішчнага фонда ў рэгіёне, змяшчае спіс найбольш частотных мужчынскіх і жаночых уласных імён, падае іх этымалагічныя значэнні. Ім прааналізаваны і імёны ўпраўляючых Гомеля, гомельскіх баяр XVI ст. [23-25].

Пытанні дынамікі іменніка Гомеля другой паловы XX ст. асвятляюцца ў працах Т. А. Карніеўскай. Даследчыца ў сваёй манаграфіі даследуе іменаслоўную сістэму Гомеля за перыяд з 1951 па 2000 гг. Антрапанімікон адзначанага перыяду разгледжаны на ўзроўні лінгвістычных (паходжанне, варыянтнасць) і пазалінгвістычных (папулярнасць імён, частотнасць ужывання) фактараў [9, 10].

Варта прыгадаць і артыкулы В. А. Капытка, прысвечаныя прынцыпам намінацыі мянушак Гомельшчыны, высвятленню сістэмна-структурных фактараў, што абумоўліваюць фарміраванне антрапонімаў [5, 6].

Аналіз прыроды мянушак Гомельшчыны, асобных яе зон, апісанне іх матывацыйнай базы праведзены ў артыкулах У. А. Бобрыка [4, 5]. Аўтар працуе і над укладаннем перспектыўнага слоўніка прозвішчаў і мянушак нашага рэгіёна.

Як бачна, у вывучэнні антрапонімаў Гомельшчыны на сённяшні дзень зроблена нямала.

1.1 Асабовыя імёны

Сучасная форма іменавання ва ўсходніх славян уключае тры элементы: *імя, імя па бацьку і прозвішча*. Фарміраванне такой мадэлі называння асобы на працягу стагоддзяў адбывалася паступова. Яшчэ ў XIX ст. вучоныя звярталіся да пытання перыядызацыі гэтага анамастычнага пласта, аднак і на сённяшні дзень яно застаецца праблемным.

Лінгвісты (А. І. Сабалеўскі) і гісторыкі XIX – пачатку XX стст. у гісторыі антрапаніміі выдзелілі два перыяды: дахрысціянскі і хрысціянскі.

Іншыя даследчыкі (Г. У. Сулава, А. В. Супярская) у сваёй кнізе “Аб рускіх імёнах” адзначаюць тры перыяды: дахрысціянскі, калі выкарыстоўваліся ўласна славянскія, язычніцкія імёны; перыяд пасля прыняцця хрысціянства на Русі, якое суправаджалася ўвядзеннем царквой новых хрысціянскіх абрадаў і іншаземных імён, і новы, што пачаўся пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. Новы перыяд – яго яшчэ называюць савецкім – характарызуецца поўным пераходам да трохчленнай формулы іменавання і зацвярджаннем яе як юрыдычна абавязковай (падрабязна характарызаваць перыяды мы будзем ніжэй).

У анамастычных даследаваннях сустракаецца і больш падрабязная перыядызацыя, якая ўключае 4–5 перыядаў (гл. работы В. Д. Бандалетава, У. А. Ніканава). Т. А. Карніеўская на аснове важных гістарычных змен, якія аказалі найбольшы ўплыў на развіццё антрапанімікону, вылучае 6 перыядаў:

1. Дахрысціянскі – са старажытнасці да 988 г. (хрышчэнне Русі). Тагачасны антрапанімікон вылучаецца пры дапамозе рэканструкцый і пазнейшых пісьмовых фіксацый. Галоўнай рысай гэтага перыяду з’яўляецца чыста славянскае паходжанне імён, што ў структурных адносінах падзяляліся на аднаасноўныя і двухасноўныя. Ужыванне груп было абумоўлена сацыяльнымі прычынамі.

2. XI–XVIII стст. – перыяд барацьбы і ўзаемадзеяння дахрысціянскіх і хрысціянскіх імён. Дахрысціянскія імёны павольна саступаюць месца ў дзелавых дакументах кананізаваным. У паўсядзённым жа жыцці карыстаюцца яшчэ спрадвечнымі. На заходніх землях Беларусі пачынаюць з’яўляцца адзінкі каталіцкай іменаслоўнай сістэмы.

3. XVIII ст.–1917 г. – перыяд панавання кананізаваных імён і іх форм. Дахрысціянскія імёны выцягваюцца з ужытку. На першае месца выходзяць сацыяльныя матывы надання імя, сувязь з аграрным календаром.

4. 1917–1930 гг. – т. зв. “перыяд новатворчасці”, дэхрысціянізацыя традыцыйнага іменаслову і наданне свабоды ў выбары імя. Гэта быў перыяд існавання самых гратэскных, незразумелых імён, у тым ліку і

адапелятыўнага паходжання (каля 3000). Ідзе актыўнае запазычанне заходніх онімаў з выразнымі іншамоўнымі фанетычнымі і граматычнымі характарыстыкамі.

5. 1930–1990 гг. – перыяд традыцыйнасці, падчас якога колькасць выкарыстоўваемых імён была абмежаванай. Адбываецца ўніфікацыя іменаслову ў адносінах да складу імён і іх частотнасці. Адзначаецца вялікі ўплыў расійскага іменаслову, хаця застаюцца ва ўжытку імёны праваслаўнай і каталіцкай сістэм.

6. 1990 г. – па сённяшні дзень. Іменаслоў пачаў значна мяняцца. На сцэну сталі выходзіць старыя, забытыя імёны, актыўна запазычваюцца онімы з іншых моў, з’яўляюцца разнастайныя варыянты вядомых онімаў [10].

Як бачна, адзіная, прынятая ўсімі даследчыкамі класіфікацыя перыядаў антрапаніміі адсутнічае.

Мы схільны кіравацца той класіфікацыяй, якую прапанавалі Г. У. Суслава і А. В. Супяранская.

Уласныя назвы ў лексіцы кожнай мовы займаюць асобнае месца. Яны вылучаюцца па паходжанні і па функцыях, якія выконваюць.

Імя, імя па бацьку і прозвішча з’яўляюцца сталымі спадарожнікамі чалавека на працягу ўсяго яго жыцця. З гэтых трох відаў *імя* – самае старажытнае. На жаль, гістарычных помнікаў дахрысціянскага перыяду захавалася мала (у асноўным ёсць грэка-візантыйскія), таму дасканалы апісаць антрапанімію дахрысціянскага перыяду надзвычай цяжка. Пра імёны, якія былі ва ўсходніх славян да ўвядзення хрысціянства, магчыма меркаваць па назіраннях гісторыкаў, па фіксацыях у летапісах XI–XVIII стст., у антрапаніміі XV–XVIII стст. Спробу рэканструяваць антрапанімікон да X ст. зрабіў М. М. Тупікаў, які сабраў каля 5300 мужчынскіх і каля 50 жаночых імён (гл. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён. – СПб., 1903). А. В. Супяранская выдадзены “Словарь русских личных имён”, што ўключае звыш 7500 агульнаславянскіх, праваслаўных, старажытнарускіх і новых, якія ўзніклі ў XX ст., імён (гл. Супяранская А. В. Словарь русских личных имён. – Москва: ЭКСМО, 2003. – 543 с.).

Ахарактарызуем першы перыяд. Да прыняцця хрысціянства (988 г.) славяне выкарыстоўвалі два тыпы імён, утвораных на базе славянскай лексікі:

1. Складаныя (двухасноўныя) тыпу *Володимер* (‘які валодае светам’), *Станислав* (‘станавіцца і слава’), *Святослав* (‘святые і слава’), *Борислав* (‘той, хто змагаецца за славу’), *Ярослав* (‘яры і слава’), *Ростислав* (‘расці і слава’), *Ратмир* (*Рати мир*) (‘абараняць мір’ ад раць і мір), *Богумил* (‘мілы Богу’), *Богуслав* (‘слава Богу’) і інш. (працягнем ланцужок – *Вітагосць*, *Дарабуд*, *Дамажыр*, *Рацібор*, *Хатавід*,

Святополк). Імёны на *-слаў* насілі звычайна ўдзельныя князі, прадстаўнікі вышэйшай алігархіі. У імёнах гэтай групы пераважаюць кампаненты ‘добр’, ‘свят’, ‘слаў’, ‘міл (а)’, ‘мір’, ‘валод’, ‘Бог’, ‘даць’. Славяне высока ставілі ўладу, высокае сацыяльнае становішча, ім характэрны стан міру, а не вайны, таму славянскія імёны нясуць у сабе семантыку святла, спакою, імкнучца даць сваім носьбітам такія рысы характару, як дабрыня, любоў, міласць, мірнасць. Армейскія ж здольнасці (**Браніслаў**, **Мечыслаў**) ці адмоўныя рысы чалавека (**Меціслаў**) падкрэслівалі рэдка.

Простыя (аднаасноўныя) утвораны семантычным шляхам ад розных груп апелятыўнай лексікі тыпу: **Заяц**, **Дуб**, **Волк**, **Граб**, **Сокал**, **Жук** і інш. Простыя імёны даследчыцы Г. У. Суслава і А. В. Супьяранская падзяляюць на 9 падгруп:

а) лікавыя імёны: **Первак**, **Первой**, **Второй**, **Второк**, **Третьяк**;

б) імёны, дадзеныя па колеры валасоў і скуры: **Бел**, **Белой**, **Белуха**, **Черныш**, **Черняй**; апелятыўнай лексікі тыпу **Заяц**, **Дуб**, **Волк**, **Граб**, **Сокал**, **Жук** і г.д.

в) імёны, дадзеныя па іншых знешніх прыкметах: **Долгой**, **Сухой**, **Мал**, **Малой**, **Малуша**, **Головач**;

г) імёны, якія прысвойваліся ў залежнасці ад характару і паводзін дзіцяці: **Бессон**, **Забава**, **Молчан**, **Смеяна**, **Смирной**;

д) імёны, звязаныя з адносінамі ў сям’і да дзіцяці: **Любим**, **Любава**, **Милага**, **Поспел**, **Чаян**;

е) імёны, што надаваліся па часе нараджэння дзіцяці: **Вешняк**, **Зима**;

ё) імёны, што паходзілі ад старажытных павер’яў (так зв. “імёны-абярэгі” ад злых духаў): **Злоба**, **Немил**, **Некрас**, **Нелюба**, **Старой**;

ж) імёны, якія называлі суседнія славянам народы: **Казарин**, **Карел**, **Татарин**;

з) імёны, звязаныя з жывёльным і раслінным светам (выступалі як своеасаблівы перажытак анімізму): **Кот**, **Корова**, **Пырей**, **Щавей** і інш.

Такія ўласна славянскія імёны выконвалі дзве функцыі: служылі для абазначэння асобы і вылучэння яе з ліку іншых (намінатыўна-ідэнтфікуючая) і абаранялі носьбіта ад злых сіл (прафілактычна-пажадальная). Старажытны чалавек верыў, што элементы прыроды навакольнага асяроддзя адносяцца да яго добра альбо кепска, верыў у магічную сілу слова, быў упэўнены, што жывёльны свет, дрэвы, розныя з’явы прыроды, назвы якіх узяты ў якасці імён, становяцца іх апекунамі. У той перыяд практычна кожнае паўназначнае слова магло быць выкарыстана як уласнае асабовае імя. Славян да прыняцця хрысціянства называлі язычнікамі, ці паганцамі (ад царк.-сл. *языцы*, г. зн., згодна з Новым Запаветам Бібліі, народы, проціпастаўленыя першахрысціянскім абшчынам, лац. *pagani* абазначае ‘язычнік’). Гэты факт знайшоў

адлюостраванне ў айканіміі Гомельшчыны (успомнім зніклае найменне в. *Паганцы* (цяпер *Пагонцы*), што ў Св. р-не). Язычніцтва – надзвычай шматпластавая і разгалінавая рэлігія, якая ўключае такія ўяленні ад розных гістарычных эпох, як анімізм (ад лац. *anima* ‘душа’ – у кожнай рэчы прызнавалася існаванне душы), фетышызм (фр. *Fetichisme* ‘амулет’ – пакланенне матэрыяльным прадметам), татэмізм (ад англ. *tamé* ‘м – вера ў звышнатуральную сувязь з прадметамі жывой і нежывой прыроды). І калі на пачатку ў язычніцтве назіраецца культ продкаў, то потым яно сцвярджае сябе праз складаны і разгорнуты пантэон багоў (Пантэон – сукупнасць усіх багоў таго ці іншага культу).

Спынімся дэтальна на багах ва ўсходніх язычнікаў-славян, для якіх было характэрна многабожжа. Вярхоўным богам тут быў *Пярун* – уладар грому і ўдару, *Сварог* з’яўляўся богам неба, а яго сын *Дажбог* – богам сонечнага святла, *Хорс* лічыўся богам Сонца, *Стрыбог* кіраваў вятрамі, *Лада* – багіня вясны, апякунка шлюбу і сям’і. Былі яшчэ боствы: *Мокаш* – жаночае бажаство ўрадлівасці і хатняга ачага, *Волас (Вялес)* – ахоўваўся жывёлай, *Ярыла, Купала, Аўсень, Каляда*, ад якіх, на думку старажытных славян, залежалі будучы ўраджай, жыццё і побыт людзей і якія былі замацаваны за пэўнымі парамі года.

Многія са славянскіх імён маюць празрыстую ўнутраную форму, паходжанне іх лёгка высвятляецца, асабліва калі яны сугучны з агульнымі назоўнікамі (*Любамір* – ‘любый мір’).

Дахрысціянскі перыяд з’яўляецца адным з найменш вывучаных. Тагачасны антрапанімікон можна вылучыць толькі пры дапамозе рэканструкцыі і пазнейшых пісьмовых фіксацый. Фактычны матэрыял паказаў на чыста славянскае паходжанне імён, якія з пункту погляду структуры падзяліліся на аднаасноўныя і двухасноўныя, прычым ужыванне груп было абумоўлена сацыяльнымі прычынамі.

2-і перыяд. Пасля прыняцця хрысціянства ў іменаслове славян з’явіўся новы тып імён. У Візантыі былі сабраны і кананізаваны лепшыя імёны лацінскай і грэчаскай моў і моў суседніх краін, у тым ліку – ст.-яўр., сірыйскія, егіпецкія, ст.-герм., скандынаўскія. Імёны выбіраліся як сімвал ментальнасці пэўнага народа, што выяўляецца ў своеасаблівых традыцыях матывацыі надання і спецыфікі існавання імя ў канкрэтным іменаслове. У такім выпадку ў дзеянне ўступаюць традыцыі – “укаранёныя ў характары дадзенага народа ўласцівасці адносіцца да чаго-небудзь пэўным чынам” [10, с. 27]. Прыкладам можа служыць значэнне асноў уласных імён, сабраных візантыйцамі.

У ваяўнічых старажытных германцаў на першым месцы былі такія якасці і рысы характару, як адвага, мужнасць, настойлівасць, назвы зброі і ваяўнічых звяроў, сацыяльнага і маёмаснага становішча [10, с. 28]. Такія імёны “былі прызваны дараваць чалавеку моц, адвагу” і г. д.: *Адольф*

‘высакародны воўк’, *Бярнард* ‘мядзвездзь і дужы, моцны’, *Генрых* ‘дом і багацце’, *Карл* ‘мужны і чалавек’, *Оскар* ‘бог і кап’ё’, *Эрнэст* ‘сур’ёзны’, *Эрык* ‘гонар і багаты’ (мужч.), *Берта* ‘бляск, раскоша’, *Мацільда* ‘сіла і бітва’ (жан.).

Амаль усе імёны старажытнагрэчаскага паходжання падкрэсліваюць у мужчын маральныя і фізічныя якасці: *Аляксандр* ‘мужны абаронца’, *Андрэй*, *Арсеній* ‘мужны’, *Арыстарх* ‘лепшы ў кіраванні’, *Васілій* ‘царскі’, *Генадзій* ‘высакародны’, *Георгій* ‘земляроб’, *Макар* ‘шчаслівы’, *Мікіта* ‘пераможца’, *Павел* ‘маленькі’, *Рыгор* ‘бадзёры’ (мужч.). Жаночыя ж імёны ўхваляюць не толькі маральныя каштоўнасці сваіх гаспадынь, але і іх прыгажосць: *Алена* ‘сонечнае святло, прамяністая’, *Агата* ‘добрая’, *Вераніка* ‘прыносіць перамогу’, *Кацярына* ‘чысціня’, *Ксенія* ‘гасціннасць’, *Маргарыта* ‘жамчужына’, *Файна* ‘ззяючая’. Асобныя – дадзены па назве той краіны ці вобласці, адкуль прыйшоў чалавек (*Анатолій* ‘жыхар Анатоліі’, *Аркадзій* ‘жыхар Аркадыі’, *Радзівон* ‘жыхар Родаса’). Шмат імёнаў дадзена ў гонар багоў (*Арыян* ‘належыць Арэсу’, *Арыём* ‘прысвечаны Арцёмідзе, *Дзімітрый* ‘падораны багіні Дзяметры’, *Дзяніс* ‘прысвечаны Дыёнісу’). Родавыя імёны таксама пераходзілі ва ўласныя (Антоній).

Рымскія (лацінскія) імёны паўтараюць матывацыі грэчаскіх (услаўляюць фізічныя і маральныя якасці людзей, прыналежнасць да таго ці іншага роду, мясцовасці, у гонар багоў і багін, прыгажосць): *Адрыян* ‘жыхар Адрыі’ – краіны венедаў, *Альгерд* ‘высакародны’, *Валянцін* ‘здоровы’, *Клім* ‘мяккі, спакойны’, *Раман* ‘рымскі’, *Сяргей* ‘радавое імя’, *Юлій* ‘кучаравы’ (мужч.); *Бэла* ‘прыгожая’, *Дзіяна* ‘прысвечаная Дыяне’, *Каміла* ‘высакародная’, *Марына* ‘марская, эпітэт Венеры’, *Рэгіна* ‘царыца’ (жан.).

А вось старажытнаўрэскія імёны ў цэлым адрозніваюцца сваёй накіраванасцю да Бога: *Аабакум* ‘абдымкі Бога’, *Адам* ‘першы чалавек’, *Акім* ‘Бог зацвердзіў’, *Ананій* ‘Бог спрыяе’, *Габрыэль* ‘дужы, нібы Бог’, *Елізар* ‘Бог дапамог’, *Захар* ‘Бог успомніў’, *Міхаіл* ‘роўны Богу’ (мужч.); *Ганна* ‘міласць Божая’, *Ева* ‘жыццё’ (жан.), хаця яны могуць валодаць і больш свабоднай этымалогіяй (са значэннямі знешнасці, адносін паміж членамі сям’і, да іншых людзей і г. д.): *Іона* ‘голуб’, *Самсон* ‘сонечны’, *Серафім* ‘змей’, *Ада* ‘ўпрыгожванне’, *Лія* ‘антылопа’, *Сара* ‘знатная’, *Руф* ‘сяброўка’, *Сусана* ‘вадзяная лілея’.

Яшчэ большай свабодай вылучаюцца арабскія імёны, у аснове якіх знаходзяцца самыя разнастайныя лексіка-тэматычныя групы: *Арыф* ‘вучоны’, *Заір* ‘госць’, *Карым* ‘шчодры’, *Магамед* ‘якога хваляць’, *Мурат* ‘жаданне’, *Рустам* ‘волат’, *Сабір* ‘цярплівы’, *Эмір* ‘загадваць’, *Аза* ‘суцяшэнне’, *Айна* ‘вока’, *Зейнаб* ‘поўная’, *Лейла* ‘ноч’, *Марфа* ‘гаспадыня’. Яны ўхваляюць добрыя якасці людзей, падкрэсліваюць іх

фізічную сілу, жаночыя ж указваюць на тое, што жанчына камусьці падпарадкоўваецца (*Айна* ‘жанчына з добрым зрокам’ і ‘якая сочыць для бацькі, мужа’).

Такім чынам, запазычаныя імёны, адлюстроўваючы пэўныя рысы чалавека (фізічныя, маральныя), носяць у цэлым фактуальны характар.

Большасць запазычаных імён можна было растлумачыць толькі праз выкарыстанне спецыяльных слоўнікаў або гістарычнымі моўнымі фактамі. Напрыклад, імя *Аляксей* паходзіць ад грэч. Alexios ‘абаронца’, *Маўр* – ад лац. Maugus, грэч. Maugos ‘чорны’, *Якаў* – ад ст.-яўр. ‘пятка’. Напачатку кананізаваныя з Візантыі імёны (трапілі туды яны з Рымскай імперыі, а ў яе – з Блізкага Усходу) былі незразумелыя, цяжкія для ўспрымання, вымаўлення, а таму многія з іх прайшлі істотную апрацоўку ў вуснай народнай мове. Такім чынам *Анісіфар* ператварылася ў *Нічыпар*, *Іаан* – у *Іван*, *Дзіянісій* – у *Дзяніс*, *Лаўрэнцій* – у *Лаўрэн*, *Феафілактас* – у *Філат*, *Яўстафій* – у *Астан*; *Еўдакія* – у *Аўдоця*, *Еўфраксінія* – у *Ефрасіння*, *Іуліянія* – ва *Ульяна*, *Таціана* – у *Тацяна*, *Феадосія* – у *Фядосся*. Трансфармаваныя імёны адначасова выкарыстоўваліся ў чалавека разам са славянскімі (*Граб Андрэй*).

Славянскія імёны побач з хрысціянскімі сустракаюцца ў помніках пісьменнасці аж да ХУІІ ст. З цягам часу функцыя славянскіх імён змянілася: уласным асабовым імем стала кананізаванае, а ранейшыя славянскія імёны ўжываліся ў функцыі імя-мянушкі, якая ўказвала на дадатковую прымету. Іншамоўныя ж па паходжанні ўласныя асабовыя імёны, як ужо адзначалася вышэй, у канкрэтным моўным асяроддзі перажылі цэлы шэраг фанетычных і фанетыка-марфалагічных змен, што з’явілася прычынай узнікнення варыянтаў і іх форм: правасл. *Іаанн*, кат. *Ян* (польск., чэшск., славацк.), бел., укр. *Ясь*, расейскае *Іван*, (варыянты), *Яска*, *Янка*, *Янук*, *Януш*, *Іванец*, *Іваш* (формы); адаптацыя гэтага імя адбылася нават у неславянскіх мовах: герм., аўстр. *Іаган*, *Іоханн*, італ. *Джавані*, груз. *Вано*, франц. *Жан*, англ. *Джон*, *Джонс*, прыб. *Янеліс*. Варыянты: *Варфаламей* – *Барталамей*, *Венядзікт* – *Бенядзікт*, *Георгій* – *Юрый*, *Афанасій* – *Офанасей*, *Афанас*, *Апанас*, *Опанас*, *Кірыла* – *Курыла*, *Нікіфар* – *Нічыпар*, *Фёдар* – *Тодар*, *Хведар*, *Францыск* – *Пранцісь*, *Тамаш* – *Фама*, *Васіль* – *Базыль*, *Іосіф* – *Юзэф*, нем. *Іозэф* ‘Бог прыбавіць’, *Сцяпан* – *Стэфан*, *Адольф* – *Адам*, *Ілья* – *Галляш*, *Усцім* – *Усцін* – *Юстын*, *Эпімах* – *Апімах* – *Махно*, *Варвара* – *Барбара*, *Юліана* – *Ульяна*, *Алена* – *Гелена*, *Стэфанія* – *Сцепаніда*, *Соф’я* – *Сафія*, *Зося*, *Фядосся* – *Хадосся* і г.д. (падрабязна аб гэтым гл. у работах М. В. Бірылы “Беларуская антрапанімія”. – Мн., 1966. – С.13–15; Г. М. Мезенка. Беларуская анамастыка, с. 46–47). Такія варыянты імён узаемадзейнічалі пазней паміж сабой ужо без уплыву царквы. Прыклады

адаптацыі імён у неславянскіх мовах: ням. *Hugo* ‘душа’ – фр. *Гюго*; нем. *Бальдуін* ‘смелы сябар’ – фр. *Бадуэн* – англ. *Балдуін*.

Формы імя ўтвараліся двума шляхамі: а) шырока выкарыстоўваліся ўсечаныя імёны (*Емеля* ад *Емельян*, *Франц* ад *Францыска*); б) да поўных каляндарных імён або ўсечаных іх форм далучаліся разнастайныя суфіксы (*Емельянка*, *Емелько*, *Бокша* ад *Багуслаў*, *Саўка* ад *Савелій*, *Гэля*, *Геля* ад *Гелена* (*Алена*), *Груня* ад *Агрыпіна*, *Стэфа*, *Сцена* ад *Стэфанія*, *Сцепаніда*, *Зоська*, *Хадоська*). Даследчыца А. К. Усціновіч, услед за М. В. Бірылам, называе іх “эмацыянальна-эцэначнымі, якія ўзніклі ў сувязі з неабходнасцю выказаць свае адносіны да іншай асобы або звярнуцца да пэўнай узроставай катэгорыі людзей” [16, с. 48]. З ацэначным значэннем магла ўзнікнуць вялікая колькасць форм імён. Напрыклад, толькі ад імя *Пётр* іх звыш 10: *Пеця*, *Пятрок*, *Пятрук*, *Пятрусь*, *Петрасюк*, *Пятрусік*, *Петрачок*, *Пятраш*, *Пятраша*, *Пятруха*, *Пятруша*, *Пяцюль* і інш.

Некаторыя формы маглі замацоўвацца за канкрэтнай асобай у якасці асноўнага імя. Гэта адбывалася найчасцей з мэтай адрознення асоб з адным і тым жа каляндарным імем (*Зіна* – *Зоня* – *Зуня* ад *Зінаіда*). У такім выпадку многія мелі нейтральнае значэнне.

Выбар імя залежаў ад веравызнання, ад уплыву польскай і рускай моў праз школу і афіцыйныя органы кіравання і іншыя сферы бытавання. Ва ўмовах палітыкі русіфікацыі, адсутнасці беларускіх школ большую вагу набывала руская мова, і гэта найперш, як ні дзіўна, выявілася ў імёнах. Так, бел. *Міхась* ператваралася ў *Міхаіла*, *Мішу*, *Адэля* – у *Дуню*, *Алесь* – у *Аляксандра*, *Кастусь* – у *Канстанціна* і г.д.

У XX ст. некаторыя імёны тыпу *Аляксандр*, *Мікалай* па вядомых нам гістарычных прычынах былі асабліва папулярнымі і частаўжывальнымі ў асяроддзі чыноўнікаў высокіх рангаў, а сярод сялян і прадстаўнікоў рабочага класа больш распаўсюджанымі былі *Васіль*, *Іван*, імёны, узятыя са святцаў (гл. работы А. Ф. Рогалева, Т. А. Карніеўскай).

Як вынікае з вышэйзначанага, сучасныя і распаўсюджаныя сярод славянскіх народаў імёны ў пераважнай большасці запазычаны з іншых моў (грэч., лац., стараяўр., герм., сканд.). З іх яны трапілі ў нашу мову разам з прыняццем хрысціянства, яны змененыя, трансфармаваныя паводле законаў фанетыкі і марфалогіі ўласных моў.

Перыяд пасля Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі азнаменаваўся ў нашым беларускім іменаслове пранікненнем вялікай колькасці запазычаных імён, а таксама актыўнай імятворчасцю. І менавіта першыя гады Савецкай улады выклікалі своеасаблівы “анамастычны бум”. З’явіліся новыя імёны, якія адлюстроўвалі адпаведна сацыяльна-гістарычным падзеям змены ў краіне. Усё старое ігнаравалася. Варта нагадаць лозунг футурыстаў “Скінем Пушкіна з карабля сучаснасці”. Гэта

ў аднолькавай ступені адносілася і да анамастыкі. Новыя імёны ўтвараліся шляхам скарачэння або частковага скарачэння некалькіх слоў з аб'яднаннем іх частак у адно цэлае. Сын беларускага скульптара Заіра Азгура быў названы *Заірытам* (аб'яднаныя імёны бацькоў Заіра і Рыты), імёны *Вілен*, *Вілена*, *Уладлен*, *Уладлена* ўзніклі ад скарачэння Ул (Вл.) І. Ленін, *Вілорый* (У. І. Ленін – арганізатар рэвалюцыі), *Ізаіда* (ідзі за Ільічом), *Рэм* трэба тлумачыць, як рэвалюцыя міравая, *Кім* – Камуністычны Інтэрнацыянал моладзі, *Іккі* (Исполнительный Комитет Коммунистического Интернационала), *Кэм* – камунізм, электрафікацыя, механізацыя, *Ленмарэн* – Ленін, Маркс, Энгельс, *Леміра* – Ленін, міравая рэвалюцыя, *Ленэра* – Ленінская эра, *Віулен* – У. І. Ульянаў-Ленін, *Ларыкерык* – Ленін, акцябрская рэвалюцыя, індустрыялізацыя, калектывізацыя, электрафікацыя, радыёфікацыя і камунізм, *Рэўдзіт* – рэвалюцыі дзіця, *Дзінэра* – дзіця новай эры, *Датнара* – дочка трудового народа, *Раблен* (роділася быць ленинцем). У гонар “бацькі” ўсіх народаў з'явілася імя *Сталіна*. Такое захапленне неалагізмамі ў 20-я гады прывяло да негатыўных з'яў ва ўтварэнні і ўжыванні імён. У шэрагу выпадкаў было згублена пачуццё меры, выявілася адсутнасць густу, моўная глухата. У пэўнай ступені камічна і амаль недарэчна гучаць імёны *Казбек*, *Гіпатэнуза*, *Дызель*, *Турбіна*, *Эмбрыён*, *Электрык*, *Вінегрэт* і *Вінегрэта*, *Оюшмінальда* (О. Ю. Шміт на льдзіне), *Лагшмівара* (лагер Шміта ў Арктыцы), *Даздрапедра* (да здравствуе 1-е Мая), *Даздрамыдра* (Да здравствуе смычка горада і деревни). Некаторыя бацькі дзеля арыгінальнасці імкнуліся выбраць запазычанае імя, часам нават не ведаючы яго дакладнага значэння (*Баядэра* – дзяўчына вольных паводзін). Шляхам анімізацыі апелятыўнай лексікі былі ўведзены імёны *Авангард*, *Геній*, *Герой*, *Граніт*, *Ідэя*, *Ліра*, *Навэла*, *Паэма*, *Энергія*.

Такім чынам, новыя імёны, што прыйшлі з іншых моў у гэты перыяд, – заканамерны вынік культурных (мастацкая літаратура, друк, кіно), эканамічна-палітычных сувязей паміж рознымі нацыямі. Аднак мера эстэтычнага густу і разумнага падыходу да выбару імён часта адсутнічае і ў нашы дні. Недарэчна гучаць замежныя імёны кшталту *Сэм*, *Норберт*, *Жакліна* ў спалучэнні з беларускімі прозвішчамі тыпу *Таўкач*, *Здрок*, *Шуба*, *Шыла*. Трэба ўлічваць тое, як абранае бацькамі ці родзічамі імя, яго варыянты будуць стасавацца да прозвішча, імя па бацьку, як будзе гучаць яно ў дачыненні да дзіцяці ці чалавека ў сталым узросце.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны штучныя імёны з беларускага іменаслову знікаюць, у ім радзей сустракаюцца і імёны, запазычаныя ў неславянскіх народаў.

З другой палавіны ХХ ст. узрастае папулярнасць старых кананізаваных імён, такіх, як *Ягор*, *Дзяніс*, *Арцём*, *Даніла*, *Кацярына*, *Дар'я*, *Насця* і

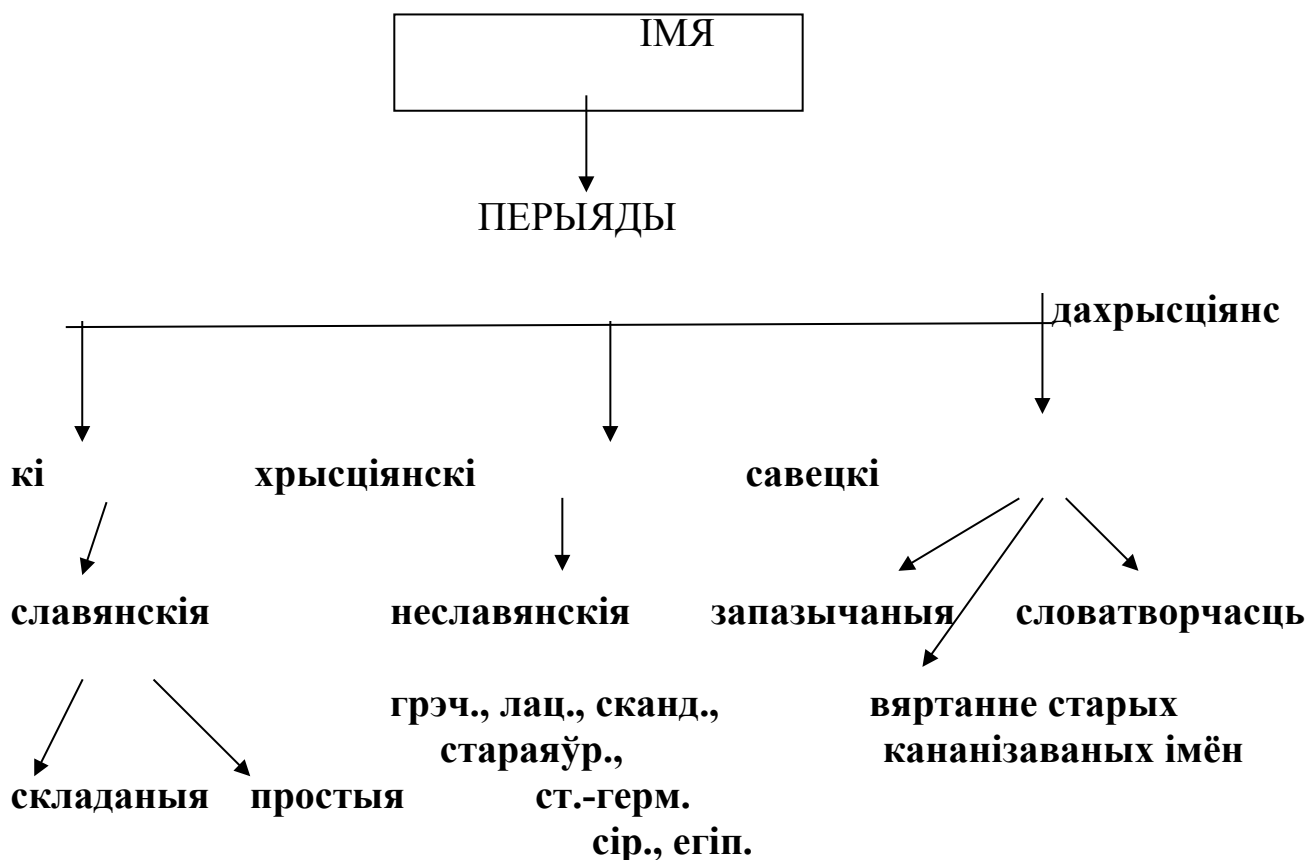
інш. і старажытнаславянскіх (*Руслан, Святаслаў, Славамір, Святлана, Лада, Рагнеда, Раксана*).

У многіх народаў Поўначы, Далёкага Усходу, Сярэдняй Азіі, краінах “старога свету” ва ўжытку знаходзяцца і двайныя імёны тыпу *Паўла-Фрэдэрыке, Анна-Луіза, Інге-Лорэ, Алеся-Лідзія, Ала-Вікторыя*.

У Кітаі да ўласнага імя дзіцяці дадаецца *сяо*, школьніка – *мін*, дарослага чалавека – *цзы*.

У беларусаў можна таксама адзначыць выпадкі, калі ўзроставыя змены перадаваліся рознымі формамі аднаго і таго ж імені: *Анцік, Гаўрык, Петрык, Косцік* (назваюць у раннім дзяцінстве), *Антук, Гаўрук, Пятрук, Касцюк* (падлетак), *Антось, Гаўрусь, Пятрусь, Кастусь* (дарослы), *Гаўрыла, Пятро* (сталы, жанаты мужчына).

Схема перыядызацыі імя

Малюнак 1

Літаратура (гл. спіс да ўсяго раздзела)

Трэніровачныя практыкаванні

Практыкаванне 1. Прааналізуйце імёны студэнтаў групы (курса) па паходжанні.

Практыкаванне 2. Запішыце мужчынскія і жаночыя імёны вашых аднавяскоўцаў і ўстанавіце паходжанне імён.

Практыкаванне 3. Падайце да іх варыянты і формы. Як узніклі гэтыя варыянты і формы? Адзначце ступень папулярнасці гэтых імён.

Практыкаванне 4. Устанавіце віды адрозненняў у наступных варыянтах імён: *Авксенцій – Аксенцій – Аксён, Аляксей – Олексей, Агафон – Агапон – Гапон, Грыгорый – Рыгор, Марк – Марко, Мікалай – Нікалай, Міхаіл – Міхайло, Радзіён – Радзівон, Сафрон – Сапрон, Трафім – Трахім, Цімафей – Цімох.* Вызначце, што ўплывае на ўжыванне варыянтаў у моўным асяроддзі.

Практыкаванне 5. Запішыце сучасныя папулярныя ў беларусаў: а) старажытныя славянскія імёны; б) кананізаваныя.

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Што разумеюць пад беларускай антрапаніміяй?
2. Што вы памятаеце з гісторыі беларускай антрапанімікі?
3. Якія існуюць перыядызацыі антрапаніміі? Параўнайце іх.
4. Як узніклі ўласныя імёны?
5. Раскажыце пра іх паходжанне.
6. Што значыць “кананізаваныя імёны”?
7. Раскажыце пра спосабы ўтварэння варыянтаў і форм імён.
8. Якія з’явы ва ўтварэнні і ўжыванні імён лічацца негатыўнымі?
9. Які ўклад у даследаванне антрапаніміі ўнеслі лінгвісты нашага рэгіёна?
10. Назавіце сучасныя формы іменавання ва ўсходніх славян.

1.2 Імёны па бацьку

Другі элемент поўнага афіцыйнага наймення асобы – *імя па бацьку* (*Кузьміч – Кузьмінічна, Фёдаравіч – Фёдараўна*). Імя па бацьку ўжываецца ў рускіх, украінцаў і беларусаў.

Імя па бацьку ўзыходзіць да старажытнага патранімічнага наймення (лац. *pater* ‘бацька’), якое ўказвала на паходжанне ад пэўнага пачынальніка роду па лініі бацькі або дзеда.

Імёны па бацьку ў рускіх сустракаюцца яшчэ ў першых пісьмовых помніках. Яны выглядаюць як кароткая форма прыналежага прыметніка: **сын володимерь** – уладзіміраў сын. Ужо ў XII ст. імёны па бацьку ствараюцца пры дапамозе суфіксаў *-ов (-ев)* або *-ин*: **сын иванов**, і толькі ў асяроддзі князёў існавалі суфіксы *-ич*, якія потым былі пашыраны да *-ович, -евич*: **Святославович, Олегович**.

На беларускай этнамоўнай тэрыторыі бліжэй да XIV ст. стала ясна, што для дакладнай персаніфікацыі аднаго імя ўжо недастаткова. Ва ўмовах нават разрастання родаў важна было прасачыць, з якога рода паходзіць носьбіт. Для поўнай характарыстыкі асобы дадаткова пачалі выкарыстоўваць другое ўласнае імя, імя па бацьку, імя-мянушка, назву мясцовасці ці ўладання. У старабеларускіх юрыдычных актах XIV–XVIII стст. адзначаюцца двух-, трох-, чатырохслоўныя найменні асобы (**Михно Никонович, Богдан Сенкевич Страцевич, Филон Семенович Кмита Чернобыльский**). На першым месцы стаіць асабовае імя, а далей – імя па бацьку, імя па дзеду, імя-мянушка. Сустракаюцца і іншыя камбінацыі. Аднак сярод разгорнутых найменняў самымі прадуктыўнымі аказаліся двухслоўныя. Помнікі XVI–XVIII стст. сведчаць, што для гэтага перыяду на тэрыторыі Беларусі імя па бацьку было адным з самых важных сродкаў у поўных найменнях асобы.

Дакладны час з’яўлення імён такога тыпу невядомы. Анамасты Г. У. Суслава і А. В. Супяранская адзначаюць іх з’яўленне ў рускіх задоўга да ўвядзення хрысціянства. На думку В. Д. Бандалетава, гэтае сцвярджанне носіць умоўны характар: імёны па бацьку знаходзяцца толькі пры некаторых імёнах у спісе рускіх паслоў 945 г. Такім чынам, маюцца апраўданыя сумненні ў існаванні патронімаў да X ст. З XIII ст. ва ўсходніх славян імёнамі па бацьку завуцца не толькі асобы кіруючых колаў, але і прадстаўнікі нізшых слаёў.

У якасці другога элемента выкарыстоўваліся прыналежаныя прыметнікі на *-ов (-ев)* (**Иван Петров, Иван Васильев**) *-ин (-ын)* (**Петр Мишин**) і прыметнікі на *-ский* (**Петровский**), аднак яны ўжываліся радзей, чым формы імені па бацьку на *-ович (-евич)* (**Петрович, Михайлович, Евсеевич**). Такія патронімы адказвалі на пытанне “чый?”. У ВКЛ, у склад якога ўваходзілі беларускія землі, правам насіць патронімічнае найменне на *-ич* карысталіся ўсе жыхары без абмежавання, у той час як у Маскоўскай дзяржаве на гэта мелі дазвол толькі асабліва паважаныя людзі. Сам цар вызначаў асоб, вартых такой пашаны. Другім кампанентам зрэдку маглі быць адносныя прыметнікі з суфіксам *-ск (-цк)*, якія абазначалі прымету асобы па адносінах да мясцовасці або населенага пункта (**Демьян Халецкий** – з Хальча). А. К. Усціновіч зазначае, што такая структура імён ужывалася пры іменаванні асоб пануючых класаў і прадстаўнікоў сацыяльных нізоў. Паралельна існавалі і трохслоўныя

найменні з разнастайнымі камбінацыямі. На Брэстчыне і Гродзеншчыне, па дадзеных той жа даследчыцы, налічвалася 13 мадэлей (падрабязней гл. яе працы). Такая з’ява была абумоўлена адсутнасцю прозвішчаў у сучасным іх разуменні, таму рад азначэнняў мог павялічвацца да ўказання такой дыферэнцыяльнай прыметы, якая б вылучала асобу з групы іншых.

У наш час імя па бацьку дадаецца да імені, каб падкрэсліць павагу да асобы, звычайна дарослага чалавека. Яны ўтвараюцца рознымі спосабамі, што з’яўляюцца раўнапраўнымі, аднак сярод іх пераважае ўтварэнне шляхам далучэння да імя бацькі суфіксаў *-овіч/-евіч, -авіч, -оўна/-аўна/-еўна*. Выбар суфіксаў залежыць ад якасці канцавога зычнага бацькоўскага імя, а таксама ад націску.

У адрозненне ад першага кампанента, які выбіраецца адвольна з пэўнага кола гатовых імён, імёны па бацьку патранімічныя, не валодаюць свабодай выбару, навязваюцца, паколькі патронім прадвызначаецца імем бацькі. Свабодны выбар магчымы толькі ў крытычных сітуацыях, калі імя бацькі застаецца невядомым. Другія кампаненты ўтрымліваюць і пэўнае лексічнае значэнне: сын або дачка той асобы, што названа матывавальнай асновай (*Іванавіч, Іванаўна* – сын, дачка Івана). Імя па бацьку абавязкова патрабуецца афіцыйнай сферай ужывання імён, прычым месца знаходжання ў формуле строга не фіксуецца: *Арлоўскі Кірыла Пятровіч і Кірыла Пятровіч Арлоўскі*. У неафіцыйнай сферы або ў розных сацыяльных палях беларусы імкнуцца адштурхнуцца ад ужывання імя па бацьку.

У неславянскіх народаў зваць імем па бацьку не прынята. Адносіны да бацькі ў асобных народаў адлюстроўваюцца ў прозвішчы: у нямецкай, англійскай, скандынаўскіх і іншых германскіх мовах яны выражаны праз частку *son* ‘сын’ (англ. *Джонсан*, ням. *Вольфсан*, дацк. *Андэрсен*, нарвеж. *Ібсен*, шведск. *Эрыксан*), у іранскіх – словам *задэ* ‘дзіця, патомак’ (*Турсун-задэ*), у цюркскіх – словам *аглы* ‘хлопчык’ або *кыз* ‘дзяўчынка’ (*Ахмед-аглы, Ахмед-кыз*).

Літаратура (гл. спіс да ўсяго раздзела)

Трэнеравачныя практыкаванні

Практыкаванне 1. Устанавіце старажытныя мадэлі наймення асоб: *Анна Потоцкая Богуславова Служчыная Сендецкая, Богдан Окгински, Дорота, Дося Южыная, Иван Райский, Иван Солтан, Кот Мартиновичь. Лаврин Болотниковичь зь Голынки, Манька, Фёдар Кастрыца, Серко, Шолуха, Якуб Кунцевичь, Ян Михайлович.*

Практыкаванне 2. Утварыце ад наступных уласных імён імёны па бацьку і запішыце іх. Ці магчымы варыянты ва ўтварэнні? *Анатоль, Аркадзь, Апанас, Васіль, Віталь, Мяфодзій, Пракоп, Яўген.* Ад чаго залежыць выбар суфіксаў?

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Як узніклі імёны па бацьку?
2. Назавіце прычыны ўзнікнення імён па бацьку.
3. Чым адрозніваецца другі кампанент ад першага (імя) у формуле найменавання асобы?
4. Ці былі адрозненні ва ўжыванні другога кампанента ва ўсходніх славян?
5. Ці існавала ў ХУІ–ХУІІІ стст. адзіная формула называння жанчыны?
6. Ці ёсць адрозненні ва ўтварэнні прозвішчаў па бацьку цяпер і ў старажытнасці?
7. Як выражаюцца адносіны да бацькі ў неславянскіх народаў?

1.3 Прозвішчы

Прозвішча як трэці элемент трохчленнай формулы найменавання людзей – гэта спадчыннае найменне, якое надзелена важнымі грамадска-прававымі функцыямі. Правільнасць і стабільнасць напісання такіх іменалагічных адзінак у дакументах (пашпартах, пасведчаннях, дыпламах, атэстатах і г. д.) – важная ўмова эфектыўнай працы органаў дзяржаўнага кіравання, адукацыі, культуры, навукі, сродкаў масавай інфармацыі. Вялікае значэнне мае не толькі стабільнае правапіснае афармленне зыходнай прозвішчнай формы, але і дакладныя правілы змянення ў парадэгме, паколькі ў многіх відах афіцыйных папер патрабуецца ўжыванне ва ўскосных склонах [2].

У рускай мове ў гэтым значэнні цяпер ужываецца слова *фамилия* (ад лац. *familia* ‘сям’я, род’), аднак яно існавала задоўга да ўзнікнення прозвішчаў у сучасным сэнсе. Так, у старажытных рымлянаў слова *fatulus* абазначала ‘дамашні раб’, а *familia* – гэта група рабоў, якія належалі аднаму чалавеку. Пазней у мовах народаў Еўропы яно стала абазначаць *сям’ю, род* і ў гэтым значэнні было запазычана ў рускую мову пры Пятры I. Афіцыйнае справаводства пачало патрабаваць, каб ва ўсіх дзяржаўных установах людзей называлі па імені, імені па бацьку, прозвішчы. Праўда, “фаміліі” як элемент называння рускіх людзей існавалі і раней, але называліся яны “прозвищами”, “прозваниями”. У ХУІІ–ХУІІІ стст. яшчэ бытавала слова “прозвище” ў тым жа самым

значэнні, што і сучаснае рускае слова “фамилия”. І толькі ў XIX ст. слова “фамилия” ў рускай мове набыло сваё асноўнае значэнне, якое яшчэ пазней змянілася з “сям’і” на “спадчыннае сямейнае найменне”. Нягледзячы на шырокае распаўсюджанне ў многіх еўрапейскіх мовах слова “фамилия”, у беларускую і ўкраінскую літаратурныя мовы яно так і не ўвайшло, і ў нас ужываецца слова *прозвішча* (укр. прізвище).

У славян прозвішчы сфарміраваліся адносна позна: з XV–XVI стст. звязваюць з’яўленне прозвішчаў у палякаў, XVII–XVIII стст. – у чэхаў. Даволі позна сталі карыстацца прозвішчамі і ўсходнія славяне: на тэрыторыі Расіі ўпершыню прозвішчы з’явіліся ў XIV–XVI стст. і служылі саслоўнай прывілеяй. Першымі атрымалі прозвішчы князі і баяры, прычым большая частка княжацкіх, а затым і баярскіх прозвішчаў указвала на тую землі, якія належалі феадалу. У XVI–XVII стст. прозвішчы пачалі з’яўляцца ў асяроддзі дваран. Яшчэ пазней яны з’явіліся ў купцоў. XVIII–XVIII стст. – перыяд фарміравання прозвішчаў у гараджан, да канца XVIII ст. усе памешчыкі мелі свае прозвішчы. Духавенства асноўную масу прозвішчаў атрымала ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. Што тычыцца сялян, то яны не мелі прозвішчаў да сярэдзіны XIX ст.

Даследаванні М. В. Бірылы сведчаць, што прозвішчы ў Беларусі ўзніклі ў XVII–XVIII стст. на аснове ўласных імёнаў і мянушак. Менавіта ў гэты перыяд стабілізуецца новая сістэма найменавання асобы – трохчленная формула (імя, імя па бацьку, прозвішча). Для параўнання, у краінах “Старога Свету” ў тытулаваных асоб маглі фарміравацца шматкампанентныя найменні. Так, іспанская герцагіня *Казтана дэ Альба* мае поўнае імя *Марыя дэль Расарыя Казтана Палома Альфонса Вікторыя Эўхенія Фернанда Тэрэза Францыска дэ Паўла Лурдэс Антонія Джазефа Фауста Рыта Кастор Даратэя Санта Эспенса Фітц-Джэймс Сцюарт Сільва Фалько*.

Як ужо адзначалася раней, пасля ўвядзення абраду хрышчэння і надавання дзецям імені па царкоўным каляндары старыя славянскія імёны існавалі некаторы час побач з незразумелымі, чужымі, нязручнымі ва ўжыванні афіцыйнымі хрысціянскімі. У гэты перыяд старыя славянскія імёны працягвалі выконваць функцыю ўласнага імені, а таму былі шырокаўжывальнымі. К XV–XVII стст. хрысціянскія імёны набылі многія рысы той мовы, у асяроддзі якой бытавалі. Старыя ж славянскія імёны апелятыўнага паходжання не зніклі, яны сталі ўжывацца пры ўласным асабовым хрэсным імені, сталі выконваць пры імені функцыю дадатковай дыферэнцыяцыі асобы. У XVI–XVIII стст. імёны-мянушкі аддаляюцца ад імені і набліжаюцца да прозвішча, праходзячы пры гэтым два этапы: на 1-м – яно бытавае імя асобы, уласна імя-мянушка; на 2-м – імя-мянушка адной асобы (галавы рода) становіцца дыферэнцыяльным іменем для ўсіх членаў сям’і. Тут мянушка выконвае ўжо функцыю, блізкую да функцыі

прозвішча. Але гэта яшчэ “часовае прозвішча”, для 1–2 пакаленняў сям’і, яно няўстойлівае па форме, таму кожнае новае пакаленне можа атрымліваць новыя назвы. Адна з прычын узнікнення прозвішчаў – недастатковая колькасць уласных імён, якая не магла задаволіць патрэбы грамадства, нязручнасці пры частым паўтарэнні.

Набыццё прозвішчаў беларусамі паўтарае ў цэлым яго схему ў рускіх. Першымі на Беларусі набылі прозвішчы ў цяперашняй іх функцыі таксама князі і баяры, буйныя феадалы: *Радзівілы, Сапегі, Патоцкія, Алялькевічы, Агінскія, Астрожскія, Слуцкія, Заслаўскія, Вішнявецкія, Хадкевічы*. З XV ст. – некаторыя багатыя купцы, шляхцічы і часцей за ўсё ад назваў памесцяў і маёнткаў: *Дастаеўскі* (ад Дастоева, што на Піншчыне). Частка беларускай шляхты мела прозвішчы, утвораныя аб’яднаннем двух імён-прозвішчаў у адно: *Дунін-Марцінкевіч, Басак-Яроцкі, Загорскі-Вежа*.

Простым жа людзям даваліся мянушкі, якія пазней перайшлі ў прозвішчы, тыпу *абібак, баран, грыб, казёл, мядзведзь, сарока, шуба* і інш.

Такім чынам, у адносінах да імёнаў прозвішчы з’яўляюцца другаснымі, таму іх вывучэнне ўяўляе вялікую цікавасць з пункту высвятлення асаблівасцей утваральных асноў і афіксацыі.

Лексічны склад беларускіх прозвішчаў багаты і разнастайны. Іх даследчык М. В. Бірыла сабраў больш 20 тысяч і растлумачыў каля 70%. Вялікая іх частка паходзіць як ад уласных імёнаў (*Андрэеў, Богдан, Дзямідаў, Емяльянаў, Ісачанка, Маркаў, Лукашэнка, Раманаў, Сцяпанаў*), так і ад апелятываў, ці агульных слоў. Сёння цяжка вызначыць, якое прозвішча ўзнікла праз стадыю імені-мянушкі, а якое непасрэдна на базе агульнага назоўніка. У старажытнасці практычна любое імя магло выкарыстоўвацца ў якасці імені-мянушкі, а затым і прозвішча. Сярод адапелятыўных утварэнняў выкарыстоўваецца лексіка наступных семантычных груп:

1. Назвы жывёльнага свету (*Баранаў, Бусел, Голубеў, Гусеў, Зайцаў, Зябліцкі, Карасёў, Катовіч, Сакалоў, Сомаў*).

2. Назвы расліннага свету (*Альховік, Баравікоў, Бярозка, Грыб, Елкін, Коласаў, Кустаў, Лазавы, Лозка, Лясны, Раціцкі*).

3. Назвы частак цела і покрыва чалавека і жывёл (*Барадулін, Галавач, Зубок, Каўбічэнка, Кулакоў, Ножкін, Носка, Ручка*).

4. Назвы хвароб, траўм, паталагічных адхіленняў (*Гарбуноў, Гуз, Залатухін, Мазоль, Рубцоў*).

5. Назвы прылад працы, прадметаў бытавога ўжытку і іх частак (*Бязмен, Гвоздзь, Крук, Серпікаў, Сечка, Цвік*).

6. Назвы тыпаў паселішчаў, будынкаў, збудаванняў, агароджы і іх частак, матэрыялу (*Буднік, Гарадзецкі, Дварэцкі, Домін, Плятнёў, Шатроў*).

7. Назвы хатняга посуду (*Гаршкоў, Збаноў, Лашкевіч*).
8. Назвы адзення, абутку, галаўных убораў і іх частак (*Брыль, Калоша, Каўпак, Сапожанка, Халяўка*).
9. Назвы прадуктаў харчавання (*Баршчоў, Бохан, Галушкін, Каржоў, Кісель, Кісялёў*).
10. Назвы экіпажаў, вупражы і іх частак (*Карэта, Спіца, Пуга*).
11. Назвы музычных інструментаў і іх частак (*Бандура, Скрыпка, Смык, Смыкоўскі*).
12. Назвы грашовых адзінак, дзён тыдня, мер, вагі, даўжыні (*Капейка, Панядзелкін, Рубель, Серада*).
13. Назвы асоб па прафесіі, занятку, службовых асоб, прадстаўнікоў розных сацыяльных груп (*Бондар, Бортнік, Войтаў, Ганчар, Коваль, Мельнікаў, Паповіч*).
14. Назвы асоб па адносінах сваяцтва ці па становішчы ў сям'і (*Бабіч, Бабушкін, Блізнец, Дзедушкін, Пазняк, Трацяк*).
15. Назвы абстрактных з'яў прыроды, пачуццяў, перажыванняў чалавека, з'яў грамадскага жыцця (*Грамовіч, Лёсік, Мароз, Стома*).
16. Назвы ландшафту, элементаў зямной паверхні, шляхоў зносін, апрацаваных участкаў (*Азяракін, Паплаўны, Скіба*).
17. Назвы асоб па знешнім выглядзе ці па фізічных якасцях (*Даўгяла, Караткевіч, Лысянок, Малажаўскі, Махнач, Рабок, Рослікаў, Русы, Сядоў*).
18. Назвы асоб па разумовых якасцях, па асаблівасцях характару, па прывычках, схільнасцях (*Дзікун, Краснабай, Паплёўка, Пахвалаў, Самахвал*).
19. Назвы асоб па становішчы ў грамадстве, калектыве (*Багач, Босак*).
20. Назвы народаў і этнічных груп (*Грэкаў, Казак, Літвін, Лях, Поляк, Татарынаў, Цыганок*).
21. Назвы асоб па найменнях населеных пунктаў ці водных аб'ектаў, мясцовасці (*Бярдычавец, Загорцаў, Пінчук, Пінчукоў, Туравец*) і інш.

Імёны-мянушкі, што далі “жыццё” прозвішчам, асобы атрымлівалі па якой-небудзь вызначальнай прыкмеце, таму яны ўсе фактычна матываваныя і падзяляюцца лінгвістамі на дзве групы: а) лексіка ў іх выкарыстана ў прамым значэнні; б) асоба ў іх характарызуецца метафарычна [2].

У аснове першай групы магла быць характэрная індывідуальная рыса, якая вылучала асобу з ліку іншых. Напрыклад, *Багамазаў* ‘мастак па іканапісу’, *Бортнік* ‘той, хто займаўся развядзеннем пчол’, *Заіка* ‘які заікаецца), *Мальцаў* ‘чалавек малога росту’, *Махнач* ‘аброслы валасамі, касматы’), *Паплёўка* ‘чалавек, які мае прывычку час ад часу пляваць’, *Храпко* ‘той, хто падчас сну храпе’.

У другой групе мянушак асоба характарызуецца метафарычна. Для падкрэслівання яе адметных рыс выкарыстоўваюцца назвы фаўны і флоры, розных прадметаў: **Бобр** ‘чалавек з шырокім тварам і моцнымі зубамі’, **Сарока** ‘хутка гаворыць’, ‘разносіць плёткі’; **Жолуд** ‘прыземісты, каранасты чалавек’; **Карэта** ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’, **Скрыпка** ‘чалавек з пісклявым голасам’, **Штунт** ‘чалавек малога росту’.

Этымалогія прозвішчаў і іх словаўтварэнне выклікае не меншую цікавасць, чым лексіка-семантычны аналіз. Даследчыкі адзначаюць, што шматлікія беларускія прозвішчы ўтварыліся ў асноўным семантычным шляхам (**Баравік, Заіка, Заяц, Зуб, Кваша, Салавей, Шуба**), марфемным (**Кулакоўскі, Музычэнка, Неплашоў, Радкевіч, Харламаў**), марфолага-сінтаксічным, у прыватнасці, субстантывацый (Белы, Русы). Зрэдку назіраюцца ўтварэнні шляхам складання (**Аўтушка-Сікорскі**), складання і суфіксацыі (**Краснабай, Самахвал**), сінтаксічным (**Гай Германіка**).

Гісторыя сведчыць, што на працягу многіх стагоддзяў побач з беларусамі пражывалі іншыя народы: рускія, палякі, яўрэі, цыганы, украінцы, латышы, літоўцы, татары, чэхі. Землі тагачаснай Беларусі ў свой час уваходзілі ў склад ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі. Адзначаныя дзяржавы былі многанацыянальнымі, і гэта адбілася як на складзе беларускай апелятыўнай лексікі, так і на анамастычнай сістэме, у тым ліку і ў антрапонімах. Аб замацаванні прозвішчаў гэтых народаў у беларускім іменаслове гавораць іх нацыянальныя рысы (марфемы, гукі). Напрыклад, многія прозвішчы на *-іч* (*-ыч*), *-скі* (*-цкі*), *-чыц* – польскія (**Бандажэўскі, Урублеўскі, Пішыгоцкі, Чухінскі, Станьчыц**). Праўда, у польскай мове прозвішчы на *-іч* спрадвечна заканчваліся на *-іц*, але цяпер як у палякаў, так і беларусаў амаль выцесніліся беларускімі формамі на *-іч*. Падобныя прозвішчы мелі выразна акрэсленую сацыяльную дыферэнцыяцыю (пераважна належалі шляхце).

Прозвішчы на *-са, -да, -ба, -та, -ля* – балцкія (**Дукса, Роўда, Стульба, Жамойта, Жвірбля**), на *-ас* – літоўскія (**Дайлідас**). Нямецкія і яўрэйскія прозвішчы заканчваюцца на *-баум* (**Лебенбаум**), *-бах* (**Штэмбах**), *-берг* (**Файберг, Фінберг**), *-бург* (**Гамбург**), *лах* (**Петлах, Фрэнклах**), *-ман* (**Гофман, Гутман, Фрыдман**), *фельд* (**Зэфельд**), *-штэйн* (**Гафштэйн**). Некаторыя беларусы маюць прозвішчы, якія ўтварыліся ад цюркскіх, найчасцей татарскіх каранёў: **Букаты, Калдай, Кураш**. У цюркскіх, як бачна, паўтараюцца аднолькавыя гукі (**Бузук, Камай, Салтан**).

Рускія прозвішчы характарызуюцца наяўнасцю суфіксаў *-аў* (*-оў*), *-ын* (*-ін*): **Раманаў, Федзін**, множналікавыя – сібірскія: **Лявых, Сядых, Чарных**; украінскія – *-енка* (*-энка*) або заканчваюцца на націскае *-о* (**Ганчарэнка, Залатарэнка, Гурло, Радзько**). Прадстаўнікі народаў Каўказа і Сярэдняй Азіі таксама маюць распаўсюджаныя прозвішчы на *-аў* (*-оў*): **Гамзатаў, Магамаеў, Мамедаў, Назарбаеў**.

Аднак не заўсёды такім чынам можна ўстанавіць нацыянальнасць носьбітаў: *Кузняцоў* (руск.), але *Кавалёў* (бел.), беларускімі з’яўляюцца прозвішчы *Слуцкі, Быкаў, Куляшоў, Лынькоў, Сіпакоў, Чыгрынаў, Шамякін*. Беларускія прозвішчы на *-овіч, -евіч* бытуюць у Цэнтральнай Беларусі і на Гродзеншчыне (*Багдановіч, Багушэвіч, Гілевіч, Дунін-Марцінкевіч, Луцэвіч, Міцкевіч*).

Пры вызначэнні беларускіх прозвішчаў галоўным з’яўляецца не нацыянальнасць носьбіта прозвішча, а форма назвы. Тыпова беларускімі лічацца прозвішчы на *-еня (-эня):* *Архіменя, Махвіеня, Пратасеня, Прыбышэня, Ханеня*; на *-онак (-ёнак):* *Латышонак, Стэльмашонак*; на *-ук (-юк):* *Клімук, Лукашук*; на *-эйка:* *Адамейка, Кудрэйка*; на *-ык(-ік):* *Бандарчык, Прышчэпчык*. Найбольш спецыфічнымі для Беларусі і ўтварэнні лексіка-семантычным спосабам ад груп пэўнай лексікі: назваў фаўны: *Бобр, Бык, Жук, Казёл, Кот, Мядзведзь, Сарока*; флары: *Вярба, Грыб*; прадметаў адзення: *Дзяруга, Лапаць, Шуба*; прадуктаў харчавання: *Бохан, Груца, Кваша, Кісель, Кулага, Лойка* і інш.

Некаторыя асобы па розных прычынах відазмянялі свае прозвішчы. Сярод іх самымі асноўнымі можна назваць поўнае ці частковае супадзенне з уласнымі асабовымі імёнамі або іх памяншальна-ласкальнымі формамі: *Барыс – Борыс, Васька – Васько, Кацька – Кацько, Тарас – Тарас, Цалка – Цалко*; жаданне надаць свайму прозвішчу польскае ці рускае гучанне: *Гарбач – Горбач, Каваль – Коваль, Пятух – Пётух* (змена націску), *Чыгрын – Чыгрынаў, Машэра – Машэраў* (дадаюцца рускія афіксы).

Як бачна, сучасны беларускі фонд прозвішчаў фарміраваўся на працягу стагоддзяў. Розныя сацыяльна-гістарычныя фактары паўплывалі на тое, што ў генетычных адносінах наша сістэма прозвішчаў з’яўляецца неаднароднай і ўключае шматлікія запазычаныя элементы.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: у 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с. Ч. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 505 с.

2. Гапоненка, І. Скланенне прозвішчаў / І. Гапоненка // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 29–34.

3. Мезенка, Г. М. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.] – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

4. Шур, В. В. 3 гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур; пад рэд. П. У. Сцяцко. – Мінск: Выш. шк., 1993. – 156 с.

Трэніровачныя практыкаванні

Практыкаванне 1. Запішыце прозвішчы студэнтаў курса і правядзіце з імі наступныя віды аналізу: а) лексіка-семантычны, б) словаўтваральны, в) структурны, г) этымалагічны.

Практыкаванне 2. Правядзіце папярэднюю работу з прозвішчамі сваіх аднавяскоўцаў. Устанавіце тыпалогію і адметнасць на гэтых узроўнях даследаваных вамі прозвішчаў.

Практыкаванне 3. З серый кніг “Памяць” (пажадана свайго раёна) выпішыце прозвішчы, матывавальныя асновы якіх утрымліваюць: а) рэліктавыя апелятывы, б) назвы месцаў пражывання, в) этнонімы. Устанавіце лексіка-тэматычныя групы рэліктавых апелятываў.

Практыкаванне 4. Якія прозвішчы носьбітаў з’яўляюцца беларускімі?

Бахмат, Бурак, Вожык, Гвоздзь, Гваздзёў, Ёжыкаў, Жолуд, Жолудзь, Зязюлька, Казёл, Козел, Кролік, Крысін, Кукушкін, Кундалеў, Пацук, Певень, Пётух, Прусак, Русых, Свякла, Скварчэўскі, Тапаркоў, Тараканаў, Трусаў, Трухан, Фрэйнліх, Цвік, Шпакоўскі, Штэйнер. Рысы прозвішчаў яшчэ якіх народаў вы адчуваеце?

Практыкаванне 5. Прозвішчы сваіх аднавяскоўцаў укладзіце ў слоўнік.

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Раскажыце пра паходжанне слова “прозвішча”.
2. Як узніклі прозвішчы ў Беларусі?
3. Якія функцыі маюць прозвішчы?
4. Што ўяўляе сабою лексічны склад беларускіх прозвішчаў?
5. Назавіце асноўныя спосабы словаўтварэння прозвішчаў.
6. Якія рысы ў беларускіх прозвішчах лічацца запазычанямі?
7. Назавіце прыкметы ўласна беларускіх прозвішчаў.

1.4 Мянущкі і размоўна-бытавыя найменні

Як сведчаць матэрыялы даследаванняў, у беларусаў ва ўсе часы шырока ўжываліся мянушкі – пераходныя моўныя характарыстычныя адзінкі паміж уласным імем і прозвішчам. Такім чынам, мянушка – адна з найбольш старажытных антрапанімных форм.

У ХУ–ХУІІІ стст. побач з уласнымі імёнамі бытавалі імёны-мянушкі апелятыўнага паходжання, што суадносіліся з простымі дахрысціянскімі славянскімі імёнамі. Імёны-мянушкі звычайна выступалі ў спалучэнні з ўласнымі асабовымі імёнамі ў якасці другога кампанента (*Іван Цыбуля*) ці трэцяга кампанента трохслоўных найменняў (*Іван Пятровіч Цыбуля*). Але маглі спалучацца і ў якасці першага кампанента з уласным асабовым імем хрысціянскага паходжання (*Сарока Андрэй*).

У розныя гістарычныя перыяды імёны-мянушкі мелі неаднолькавыя функцыі і кола ўжывання. У дахрысціянскі перыяд мянушка атаясамлівалася з уласным імем, выконваючы намінацыўна-ідэнтыфікуючую і прафілактычна-пажадальную функцыі, г.зн. пры іх дапамозе праводзілася не толькі ідэнтыфікацыя асобы, але і адбывалася засцярога ад нячыстых сіл, ліхіх духаў. Пры гэтым, як указвае М. В. Бірыла, засцерагальна-сакральнае прызначэнне мянушкі было не менш важным, чым ідэнтыфікацыйнае.

У ХУІІ–ХУІІІ стст. мянушка была толькі блізкай да ўласнага імені, выступала другім кампанентам пры кананізаваным імем (ідэнтыфікуючая функцыя). З цягам часу такія імёны-мянушкі выцяснюцца кананізаванымі імёнамі, аднак не знікаюць, а з’яўляюцца базай для ўтварэння прозвішчаў. Мянущкі, у адрозненне ад уласных імёнаў, адлюстроўвалі ўжо не пажадання, а рэальныя ўласцівасці і якасці, тэрытарыяльнае або этнічнае паходжанне, месца пражывання носьбітаў.

У сферы вусных адносін у даволі абмежаваным коле людзей мянушкі выкарыстоўваюцца і сёння са значэннем ‘неафіцыйнае найменне чалавека, дадзенае па яго знешніх ці ўнутраных асаблівасцях, паводзінах, характары заняткаў, пасадзе, прозвішчы і інш.’ [2, с. 117–118] (мянушка-антрапонім) і ‘назва, дадзеная адной жывёле ў адрозненне ад іншых, падобных’ [5, т. 3, с. 192] (мянушка-заонім). У наш час на першы план у іх выходзіць эмацыянальна-ацэначная функцыя.

Імёны-мянушкі ўзніклі на аснове якога-небудзь рэальнага факта. Часта яны характарызуюць асобу па знешнім выглядзе, па характары ці па паводзінах. У такіх выпадках выкарыстоўваецца лексіка апелятыўнага паходжання, семантыка якой указвае на якую-небудзь рысу чалавека, што і паслужыла падставай для ўзнікнення мянушкі. Так, адзін з герояў рамана

В. Казько “Неруш” меў мянушку **Цыца**, бо ў дзяцінстве ўсё круглае (бульбіну, яйка, яблык і г. д.) называў *цыцай*.

Асноўнымі прычынамі ўзнікнення мянушак можна адзначыць наступныя: недастатковая колькасць афіцыйных уласных імён у параўнанні з патрэбамі камунікатаў, імкненне выдзеліць, персаніфікаваць пэўную асобу ў соцыуме. Напрыклад, **Банан** – мянушка маладога высокага хлопца худога целаскладу, **Бізон** – хлопец любіў насіць майку з выявай бізона, **Зорка** – мянушка жанчыны, якая на Каляды насіла зорку, **Цукербулачка** – дзяўчына, якая любіць мучныя салодкія вырабы і сама знешне падобная на булачку. Мянушкі могуць узнікаць і ў тым выпадку, калі цэлыя вёскі маюць агульнае прозвішча, як, напрыклад, прозвішча **Грамыка** амаль ва ўсіх жыхароў вв. Грамыкі, Новыя Грамыкі, Старыя Грамыкі, што ў Веткаўскім раёне.

Неафіцыйныя найменні выражаюць канатацыйны характар: найчасцей іранічна-здзеклівае, кплівае ці прыніжальнае адценне (**Кавун**, **Метр з шапкай**), радзей – павагу (**Прафесар**, **Хадзячая энцыклапедыя**). Указваючы звычайна на якую-небудзь асаблівасць або рысу адной асобы: **Антэна**, **Бусел**, **Жэрдка** (‘чалавек высокага росту’), **Гліст**, **Кашчэй**, **Шлакбаум** (‘высокі худы чалавек), мянушкі могуць быць і радавымі, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Так, прадзеда ў свой час празвалі **Каляснік** (вырабляў калёсы), таму наступныя пакаленні сталі **Калесніковы**. Мянушку **Буслы** маюць усе члены сям’і, бо ў іх родзе ўсе мужчыны і жанчыны высокія.

Лексічны склад семантычных груп сучасных мянушак самы разнастайны. Базай для іх утварэння прадуктыўна выкарыстоўваецца апелятыўная лексіка з пераносным ужываннем, якая ўключае:

- 1) назвы жывёльнага свету: **Баран**, **Бусел**, **Ваўчыха**, **Крыса**, **Птушка** і інш.;
- 2) назвы расліннага свету: **Грыб**, **Цыбуля** і інш.;
- 3) назвы прадуктаў харчавання: **Баршчук**, **Крынянка**, **Сырнічыха** і інш.;
- 4) разнастайныя прылады працы і прадметы бытавога ўжытку: **Боцік**, **Брусок**, **Гвоздзік**, **Гляк**, **Шалёўка** і інш.;
- 5) музычныя інструменты, зброя: **Дуда**, **Балалайка**, **Гітара**, **Скрыпка**, **Пісталет** і інш.;
- 6) гістарычныя асобы, фальклорныя, казачныя персанажы, героі кінафільмаў, прадстаўнікі шоў-бізнесу: **Багіра**, **Борман**, **Капернік**, **Махно**, **Пані Зося**, **Пушкін** і інш.;
- 7) назвы народаў і этнічных груп: **Маскаль**, **Рускі**, **Татарын**, **Хахол**, **Цыганка**, **Чувашы** і інш.;
- 8) назвы асоб па разумовых якасцях, па асаблівасцях характару, па прывычках, схільнасцях, па асобных выпадках у жыцці: **Дакала** (мае

прывычку паўтараць “да-да”), *Піня* (скарачэнне ад *пінгвін*. Хлопец перабраў гарэлкі, лёг на лаўку каля клубы (а гэта было зімою) і спяваў песню:

“А мы пінгвінчыкі,
А нам не холодно,
А мы на севере живём!”);

9) знешні выгляд людзей і іх фізічныя якасці, паталагічныя адхіленні:
Гарбаты, Мармуль, Красатулечка, Трыгубая.

10) назвы прафесій, роду заняткаў: *Лоцман, Хлебавозік, Цвяточніца;*

11) назвы па геаграфічнай мясцовасці: *Амерыканец, Афганцаў, Калюза* (горад і племя ў Амерыцы), *Кербала* (горад у Іраку);

12) назвы ландшафту і тапаграфіі, карысных выкапняў: *Балацянка, Крэмень;*

13) назвы асоб па адносінах сваяцтва ці па становішчы ў сям’і:
Донька, Мамачка, Мататуля;

14) назвы грашовых адзінак: *Даляр, Капеечка;*

15) назвы танцаў: *Ламбада, Сербіянка;*

16) назвы вопраткі, адзення: *Лузан* (кароткая безрукаўная кашуля).

Мянушкі як уласныя назвы могуць па аналогіі з апелятывамі ўступаць у сістэмныя адносіны: быць сінанімічнымі, варыянтнымі, мнагазначнымі, аманімічнымі і парадаксальнымі.

У сінанімічных мянушках адлюстроўваецца экспрэсіўна-стылістычная функцыя, звязаная з выражэннем шматвобразных значэнняў. Прыкладам гэтаму служыць вялікая колькасць сінанімічных радоў мянушак, якія падзяляюцца на наступныя лексіка-семантычныя групы:

а) знешні выгляд носьбітаў:

– ‘прыгожая жанчына’: *Афрадзіта, Багіня, Ізольда, Красуля, Кукла, Лялька, Паўліна, Сільва;*

– ‘непрыгожая’: *Клякса, Лягушка, Малпа, Кікімара;*

– ‘чалавек, які носіць акуллары’: *Астраном, Ачкарык, Батанік, Вадалаз, Касы;*

– ‘прыгожы хлопец’: *Цвяткок, Цюльпан;*

– ‘кучаравы’: *Артымон, Аўца, Баран, Боні, Бяша, Чукаравы;*

– ‘лысы’: *Леіш, Катоўскі, Фантамас;*

– ‘нізкі чарнявы мужчына’: *Абрам, Ашым, Мангол, Чынгіз;*

– ‘з рыжымі валасамі’: *Аганёк, Ржавы;*

– ‘светлавалосы’: *Белка, Бландзін, Дзядок, Серы, Сівы, Сяды;*

– ‘смуглы’: *Негр, Пакрышка, Саід, Чорны, Чугун;*

– ‘нехайная жанчына’: *Рахуліха, Рохля, Сарахана, Сурупоня, Хвядора, Хоўра, Чыбурыха;*

– *на росту і целаскладу:*

– ‘высокі худы ці проста худы чалавек’: *Антэна, Арматаура, Бусел, Бычыныя ланцугі, Бязрозка, Даўгавязая, Дрот, Друк, Дуда, Жэрдка, Каланча, Кішка, Кобра, Пальма, Пісталет, Смык, Сухая, Таран, Удаў, Цыркуль, Шабля, Шалёўка, Швабра, Шланг, Шнурок;*

– ‘чалавек нізкага росту’: *Гном, Карандаш, Караток, Карлік, Малка, Метр з шапкай, Шпунцік;*

– ‘тоўсты нізкага росту мужчына’: *Бачонак, Галушка, Гарбуз, Дзізель, Кавун, Карась, Квадрат, Клоп, Пончык;*

– ‘малая тоўстая жанчына ці проста тоўстая’: *Баба Снежная, Бочка, Капа, Каробачка, Карова, Карэтка, Трохтонка, Тумба, Чарнільніца;*

– ‘тоўсты мужчына з жыватом’: *Бобрык, Бочкін, Борман, Боцман, Бруха, Гарбуз, Гляк, Бройлер, Мазоль, Мядзведзь, Пінгвін, Піражок, Туша, Чэрчаль;*

– ‘здаровы высокі мужчына’: *Бамбэла, Бугай, Буй, Конь, Лось, Слон, Фургон;*

– ‘чалавек з доўгімі нагамі’: *Сайгак, Пільгуй, Цапля;*

– *на рысах твару:*

– ‘чалавек з вялікімі губамі’: *Гліндар, Грыбон, Шчаўкунчык;*

– ‘чалавек з круглым тварам’: *Кока, Круглы, Лімон, Яйцо;*

– ‘чалавек з вузкімі вачыма’: *Кіргіз, Кітаец, Мангол, Японец;*

– ‘чалавек з вяснушкамі’: *Зязюлька, Канаплянка, Курыца, Шэры, Рыбка, Сіўка;*

– ‘мужчына з вялікімі вушамі’: *Асёл, Рэкс;*

– ‘чалавек з чырвоным тварам’: *Памідор, Рак;*

б) *па рысах характару:*

– ‘хітры’: *Янот, Ліса, Кот, Харок;*

– ‘ганарлівы’: *Махно, Храер;*

– ‘задзірысты’: *Атлёт, Дракон, Драч, Коршун, Певень, Перчык, Сук, Шыла;*

– ‘дзікаваты’: *Дзікі, Ёжык;*

– ‘сквапны’: *Буржуй, Джум, Жадзіна, Жамец, Жлоб, Жыла, Кацап, Кулак, Куркуль, Плюшка, Скнара, Эканом;*

– ‘часта плача’: *Бабёр, Маслюк, Ныцік;*

– ‘разносіць чуткі’: *Пошта, Праграма, Хадора;*

– ‘хутка і шмат гаворыць’: *Балаболка, Балалайка, Болбат, Гаманюк, Сарока, Тарадэйка, Трандычыха;*

– ‘негаваркі чалавек’: *Бічук, Сыч;*

– ‘вельмі злая жанчына’: *Акула, Аўчарка, Жучка, Кобра, Ваўчыха, Ведзьма, Гідра, Змяя, Сярдзітка, Тарзан;*

– ‘сварлівая жанчына’: *Брахліўка, Брытва, Гітара, Лайка, Рыква, Свякруха;*

– ‘легкадумны чалавек’: *Басота, Вецер, Галэк;*

- ‘пранырлівы, прабіўны’: *Праныра, Прахвост*;
- ‘хлуслівы’: *Хаманёк, Хлуйма*;
- ‘жанчына, якая вельмі любіць хадзіць па хатах’: *Ляхта, Лётка, Лында, Пахадэля, Пахатніца*;
- в) па фізічных асаблівасцях і паталагічных адхіленнях:
 - ‘рухавая жанчына, хутка ходзіць’: *Козачка, Маторка, Мятла, Пройда, Самалёт, Сараканожка, Сербіянка, Страказа*;
 - ‘кульгавы хлопец’: *Кастыль, Кульга, Храмы, Чомба*;
 - ‘кульгавая жанчына’: *Качарка, Келька, Трамвай*;
 - ‘чалавек з пісклявым голасам’: *Скрыпка, Сіпак, Пішчалка*;
 - ‘чалавек, які заікаецца’: *Заіка, Кашаль, Кукурыца*;
 - ‘чалавек, які невыразна, ціха гаворыць’: *Бумкала, Далдон, Гамуля*;
 - ‘жанчына, якая ціха і незразумела гаворыць’: *Мунька, Мыркатуха, Цахля, Чахеля*;
 - ‘чалавек, які размаўляе ў нос’: *Бундос, Гамза*;
 - ‘чалавек, які слаба чуе’: *Глушэц, Дзядуля, Хухач*;
- г) па адносінах да працы:
 - ‘гультай’: *Абібока, Бэйбус, Лаўдак, Паніхіч, Труцень, Філон*;
- д) па прафесіі: *Ашдвао, Ашхлор* (настаўнік хіміі), *Кардан, Ліхалецце* (трактарыст).

Як бачна, з’ява сінаніміі распаўсюджана сярод розных лексіка-семантычных груп мянушак. Гэта выклікана тым, што ў наш час пры ўтварэнні мянушак часцей за ўсё бяруцца пад увагу фізічныя, псіхалагічныя, маральныя якасці людзей.

У меншай ступені мянушкам уласціва з’ява варыянтнасці, згодна з якой для абазначэння, функцыянавання і дэфініцыі адной і той мянушкі ўжыта некалькі найменняў-варыянтаў. Наяўнасць мадыфікацый дазваляе разглядаць іх і як антрапанімічную з’яву. Мянушкі падзяляюцца ў гэтых адносінах на такія структурна-граматычныя тыпы, як фанетычныя, ці гукавыя: *Гарбон – Гарбун, Кучаравы – Чукаравы* (чаргуюцца галосныя і зычныя фанемы), марфалагічныя: *Крывы – Крывая, Самасей – Самасейка, Хілы – Хіля* (адрозненні ў родзе), акцэнтныя: *Рыжык – Рыжак, Шустрык – Шустрак*, словаўтваральныя: *Белы – Бельчык – Бялера – Бялынка, Заіка – Заікаты, Свісток – Свістун – Свіцік, Шпунт – Шпунцік*.

На ўзнікненне варыянтаў аказалі ўплыў умовы білінгвізму, дыялектнае моўнае асяроддзе.

Антрапанімічнай лексіцы, у прыватнасці мянушкам, характэрна і мнагазначнасць, якая назіраецца сярод іх шматлікіх лексіка-семантычных груп. Так, напрыклад:

Боцман – 1) ‘хлопец, які служыў у марфлоце’; 2) ‘мужчына, які ў маленстве марыў стаць мараком’;

Дарагуша – 1) ‘мужчына, які так заве сваю жонку’; 2) жанчына, якая гэтым словам звяртаецца да людзей’;

Жук – 1) ‘хлопец з цёмным тварам і цёмнымі валасамі’; 2) ‘хлопец з цёмнымі вусамі’;

Капеечка – 1) ‘маленькая жанчына’; 2) невысокі худы хлопец’;

Мамачка – 1) ‘мужчына, які ў маленстве ўвесь час не адлучаўся ад маці’; 2) дзядзька, які ў маленстве так клікаў сваю маці’; 3) хлопец, які, калі палохаецца, заўсёды крычыць: ”Мама!” ;

Окала – 1) ‘мужчына, які ў размове часта ўжывае слова *о*’; 2) ‘жанчына, якая гаворыць з окаючым акцэнтам’;

Пігмей – 1) ‘нізенькі хлопец’; 2) ‘мужчына, у якога шмат дзяцей малага росту’;

Цыклоп – 1) ‘мужчына без аднаго вока’; 2) ‘дзядзька з вялікімі пукатымі вачыма’;

Шлёп-нага – 1) ‘чалавек, які кульгае на адну нагу’; 2) жанчына, што пры хадзьбе выкідвае ўперад ногі’.

У мянушках полісемія развіваецца шляхам пераносу значэнняў па падабенстве з жывёльным і раслінным светам, прафесіяй, прадуктамі харчавання, часткамі цела, пэўнымі недахопамі чалавека і інш.

Значнае месца адводзіцца і з’яве аманіміі. Сведчаннем гэтаму з’яўляецца вялікая колькасць яе прыкладаў у мянушках:

Абдула¹ – ‘мужчына, які меў многа жонак’.

Абдула² – ‘мужчына, знешне падобны на аднайменнага героя з кінафільма “Белае сонца пустыні”’;

Акурак¹ – ‘слабы, хілы хлопец, якога часта крыўдзяць’.

Акурак² – ‘невысокі тоўсты мужчына’;

Боні¹ – ‘хлопец з доўгімі кучаравымі валасамі’.

Боні² – ‘хлопец, які цікавіцца замежнымі ансамблямі’;

Бусел¹ – ‘худы высокі хлопец’.

Бусел² – ‘дзядзька з доўгай шыяй’.

Бусел³ – ‘цыбаты мужчына, які ходзіць мерным крокам’;

Жучка¹ – ‘вельмі злая жанчына’.

Жучка² – ‘спрытная жанчына’;

Капчоны¹ – ‘высокі худы хлопец’.

Капчоны² – ‘хлопец з цёмным колерам скуры’.

Капчоны³ – ‘дзядзька, які любіць вэнджаную рыбу’;

Крук¹ – ‘гарбаты дзядзька’.

Крук² – ‘мужчына з загнутым носам’.

Крук³ – ‘назойлівы мужчына, які да ўсіх чапляецца’;

Плюшка¹ – ‘жанчына нізкага росту’.

Плюшка² – ‘скупы мужчына’.

Плюшка³ – ‘дзед, які раней насіў плюшавыя штаны’;

*Спічка*¹ – ‘надта худая жанчына’.

*Спічка*² – ‘дзяўчына, якая вельмі хутка ўзбуджаецца’;

*Чапай*¹ – ‘дзед, які служыў у Чапаеўскай дывізіі’.

*Чапай*² – ‘дзядзька з доўгімі вусамі’ і інш.

З’ява парадаксальнасці найчасцей сустракаецца ў мастацкай літаратуры, але яна распаўсюджваецца і на сучасныя мянушкі. Парадокс (слова грэчаскага паходжання са значэннем ‘нечаканы’, ‘дзіўны’) – сітуацыя, якая можа існаваць у рэальнасці, але не мае лагічнага тлумачэння. Парадаксальнасць – нечаканасць, нязвыкласць, арыгінальнасць, супярэчлівасць сабе, зыходным спасылкам, агульнапрынятаму, традыцыйнаму погляду або разумнаму сэнсу па змесце і форме. У мянушках сведчаннем таму з’яўляюцца наступныя прыклады:

Асілак ‘малы чалавек са слабым здароўем’, *Балбатун*, *Балтун* ‘маўклівы мужчына, з якога не выцягнеш і слова’, *Батон* ‘дзядзька, які не есць беллага хлеба’, *Граміла* ‘невысокі хлопец’, *Кучаравы* ‘лысы мужчына’, *Лысы* ‘хлопец з прыгожымі кучаравымі валасамі’, *Малыш* ‘высокі хлопец’, *Малютка* ‘надта высокая дзяўчына’, *Мамант* ‘маленькі дзядзька’, *Морж* ‘мужчына, які летам спіць на гарачай печцы’, *Пісар* ‘дзядзька, які піша неразборліва’, *Страус* ‘нізенькая жанчына’, *Тоўсты* ‘худы хлопец’, *Худая* ‘вельмі тоўстая жанчына’, *Чарняўка* ‘дзяўчына з белымі валасамі’.

З’ява парадаксальнасці, як бачым, надае мянушкам больш яскравы, нечаканы, арыгінальны сэнс, што супярэчыць звычайнаму, агульнапрынятаму сэнсу.

Сучасныя мянушкі ў гаворках, як ужо адзначалася, ужываюцца як яшчэ адно неафіцыйнае прозвішча да пэўнага канкрэтнага чалавека ці цэлай сям’і, пакалення. Універсальнасць іх у тым, што яны канкрэтна і трапна характарызуюць асоб па нейкай адметнай асаблівасці і ў народна-гутарковай мове могуць выкарыстоўвацца як без удакладненняў і не спалучацца з тымі імёнамі, якія замяняюць (*Дух*, *Дызель*, *Жаўна*), так і разам з імі (*Іван Сучок*, *Міцька Балабол*, *Маня Глухая*, *Маня Дэпутатка*, *Фёдар Гвоздзік*).

У сферы вусных зносін выкарыстоўваюцца не толькі мянушкі, але і размоўна-бытавыя найменні (іх яшчэ называюць мянушкамі-прыкладамі, назвамі па-вулічнаму, бытавымі назвамі). У адрозненне ад мянушак яны не характарызуюць носьбітаў па знешніх якасцях, унутраных асаблівасцях, характары, паводзінах і г.д., таму не з’яўляюцца зневажальнымі, а толькі выражаюць унутрысямейныя адносіны. Згодна з даследаваннямі М. В. Бірылы, бытавыя назвы ўтвараюць цэлую падсістэму:

- 1) сын па імені бацькі (Дарошкаў Іван);
- 2) дачка па імені бацькі (Дарошкава Ганна);

- 3) сын па імені маці (Манін Пятрусь);
- 4) дачка па імені маці (Томіна Наташа);
- 5) унук па імені дзеда (Пархомаў Міша);
- 6) унучка па імені дзеда (Пархомава Насця);
- 7) унук па імені бабкі (Фёклін Віктар)
- 8) унучка па імені бабкі (Зуньчына Наташа) (часта пры адсутнасці бацькоў);
- 9) жонка па імені, прозвішчы мужа (Сымоніха, Хвядосіха; Цалчыха);
- 10) муж па імені жонкі (Верчын Аляксей);
- 11) сын па мянушцы бацькі (Пакудзецкі Алёша);
- 12) дачка па мянушцы бацькі (Пакудзецкая Тома);
- 13) сын па мянушцы маці (Цяцерын Васіль);
- 14) дачка па мянушцы маці (Цяцерына Галя);
- 15) унук па мянушцы дзеда (Пакудзецкі Іван);
- 16) унучка па мянушцы дзеда (Пакудзецкая Ліда);
- 17) унук па мянушцы бабкі (Трындычысін Вася);
- 18) унучка па мянушцы бабкі (Трындычысіна Каця);
- 19) муж па мянушцы жонкі (Завайцютчын Жэня);
- 20) жонка па мянушцы мужа (Бэбкава Каця) і г.д.

У антрапанімічнай літаратуры існуе і іншая іх класіфікацыя: *патронімы* – імёны нашчадкаў па бацькоўскай лініі, *матронімы* – імёны нашчадкаў па мацярынскай лініі, *андронімы* – найменні жонак ад імён, прозвішчаў, мянушак мужоў, *гінонімы* – найменні мужоў ад імён, прозвішчаў, мянушак жонак, *адэльфонімы* – найменні братоў, сясцёр [2, с. 122]. Назвы мужчын, утвораныя ад імён, прозвішчаў, мянушак маці або жонак, называюць *гінеконімамі* [3, с.50].

Па форме такія ўтварэнні часта бываюць аманімічнымі з прыналежнымі і адноснымі прыметнікамі і маюць у сваім складзе суфіксы *-ов (-ав, -аў), -ын (-ін), -ск- (-цк-), -ых- (-іх-)*.

Іншым разам назвы па-вулічнаму ўтвараюцца ад уласных імён родзічаў пры дапамозе суфіксаў *-ян* (Калян, сын Мікалая), *-ік-* (*-ык*) (Петрык, сын Пятра), *-ок* (Катушок, сын бацькі па мянушцы Катух).

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: у 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мн.: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
2. Мезенка, Г. М. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.] – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

3. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии: науч. изд. / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

4. Рагаўцоў, В. І. Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны / В. І. Рагаўцоў, С. Я. Кечык. – Магілёў, МДУ імя А. А. Куляшова, 2000. – 168 с.

5. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Гал. рэдакцыя БелСЭ; пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Т. 3 : Л – П / [рэд. П. М. Гапановіч]. – Мінск : гал. рэд. БелСЭ імя П. Броўкі, 1979. – 672 с.

Трэніровачныя практыкаванні

Практыкаванне 1. Запішыце вядомыя вам мянушкі сярод сваіх студэнтаў і прааналізуйце іх на структурна-семантычным узроўні.

Практыкаванне 2. Запішыце мянушкі сваіх аднавяскоўцаў і правядзіце іх лексіка-семантычны аналіз.

Практыкаванне 3. Запішыце бытавыя назвы аднавяскоўцаў. На якім узроўні іх можна аналізаваць? Правядзіце такі від аналізу.

Практыкаванне 4. З “Анамастычнага слоўніка Магілёўшчыны” (раздзел “Мянушкі”) выпішыце мянушкі, сярод якіх назіраюцца сістэмныя адносіны. Устанавіце від гэтых адносін.

Практыкаванне 5. З адзначанага слоўніка выберыце мянушкі, утвораныя сінтаксічным спосабам, і ўстанавіце мадэлі такога ўтварэння.

Практыкаванне 6. Зафіксаваныя вамі ў сваёй мясцовасці мянушкі ўкладзіце ў слоўнік.

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Як узнікаюць мянушкі?
2. Раскажыце пра лексічны склад мянушак.
3. Якія сістэмныя адносіны выяўляюцца ў мянушках?
4. На якім моўным узроўні вы ўжо сустракаліся з такімі адносінамі?
5. Ці можна размоўна-бытавыя найменні аднесці да ўласна мянушак? Аргументуйце свой адказ.
6. Назавіце спосабы ўтварэння размоўна-бытавых назваў.

1.6 Псеўданімы

Псеўданім – выдуманая імя, якое існуе побач з прозвішчамі і ўласнымі імёнамі або замяняе іх (з грэч. мовы *pseudonymos* абазначае ‘названы непраўдзіва’, ‘які носіць несапраўднае імя’). Асноўная мэта іх заключаецца ў функцыянальным значэнні: характарызаваць аўтара, служыць літаратурнай маскай, забяспечваць інкогніта [7, с. 144]. Імі карысталіся партыйныя дзеячы ва ўмовах падпольнай работы, цяпер карыстаюцца і дзеячы навукі, культуры. Адзін псеўданім маглі мець некалькі асоб (калектыўныя псеўданімы). Так, псеўданімам *Кукрыніксы* падпісваліся мастакі Купрыянаў Міхаіл Васільевіч, Крылоў Парфірый Мікалаевіч, Сакалоў Мікалай Аляксандравіч. Група рускіх пісьменнікаў у складзе А. К. Талстога і братаў Аляксея, Аляксандра і Уладзіміра Жамчужнікавых выкарыстоўвала псеўданім *Казьма Пруткаў*. Пад псеўданімам *Я. Лунаты* былі схаваны імёны беларускіх пісьменнікаў Я. Брыля, П. Панчанкі, Я. Скурко. Мужчынскія імёны маглі быць узяты ў якасці псеўданімаў жанчынамі (псеўдаандронімы): *Адам Шкіляр* – Ванда Лявіцкая і, наадварот, мужчыны падпісваліся жаночымі імёнамі (псеўдагінімы): *Ганна Аршыца* – Уладзімір Дубоўка. Навука аб псеўданімах называецца псеўданімікай.

У беларускіх псеўданімах адчуваецца самабытнасць, нацыянальная спецыфіка, мілагучнасць: *Янка Купала, Якуб Колас, Янка Маўр, Кузьма Чорны, Змітрок Бядуля, Зоська Верас, Янка Журба, Кандрат Крапіва, Максім Танк* і інш.

Усе псеўданімы паддаюцца семантычнаму і структурна-граматычнаму аналізу.

Класіфікацыя беларускіх псеўданімаў была дадзена Я. Саламевічам, які дзеліць іх на тры групы:

а) уласна псеўданімы, ці сапраўдныя псеўданімы. Яны ствараюць поўнае ўражанне імя і прозвішча носбіта: *Я. Колас* (К. Міцкевіч), *Я. Купала* (І. Луцэвіч), *А. Мсціслаўскі* (М. Гарэцкі);

б) абагульняльныя псеўданімы. У іх сапраўднае імя і прозвішча аўтара заменена на ўказанне яго нацыянальнасці (*Максім Беларус* – М. Гарэцкі), тэрытарыяльную прыналежнасць (*Мікалаевец* – К. Міцкевіч), сацыяльнае становішча (*Сяргей Пастушок* – С. Крывец), партыйнасць (*Беларус-Камуніст* – З. Жылуновіч), працоўную дзейнасць, занятак (*Старый педагог* – Я. Карскі), факты біяграфіі, асаблівасці стылю, творчасці (*Я. Журба* – І. Івашын);

в) крыптанімы, што ўтвараюцца шляхам рознага скарачэння імён, імён па бацьку, прозвішчаў, псеўданімаў аўтараў: *А. Рэка* – А. Бабарэка,

Я. К. – І. Луцэвіч, **Е.** – Я. Карскі, **Е. Р. Р.** – Е. Раманаў, **Б-віч** – М. Багдановіч.

Апошнім часам у сувязі з узнікненнем інтэрнэт-зносін да псеўданімаў далучыўся новы від – *нік*, або *сеткавы псеўданім*, які звярнуў ужо на сябе ўвагу даследчыкаў [8, с. 152–158]. Нікі маюць індывідуальнае графічнае афармленне і не паўтараюцца: *зЮлЁная*, *Ксю-Ша* (гл. інтэрнэт-рэсурсы).

Ёсць і змешаныя псеўданімы, што складаюцца з прозвішча сапраўднага і выдуманнага: *Лебедзеў-Кумач* – В. Лебедзеў; двойныя: *Сяргеёў-Цэнскі* – ад Сяргеёў Сяргей Мікалаевіч і р. Цны, якая працякае ў Тамбове.

Іншая класіфікацыя псеўданімаў па семантыцы прадстаўляе чатыры групы:

1) рэальныя – сапраўдныя імя, імя па бацьку або прозвішча захоўваюцца або замяняюцца на рэальна існуючыя імя і прозвішча: Карнейчукоў Мікалай Васільевіч – *Карней Чукоўскі*, Сяргей Каралёў – *К. Сяргеёў*;

2) выдуманныя – усе элементы могуць існаваць у рэальнасці: Кісялёва Надзежда Сяргеёўна – *Ляля Чорная*;

3) квазіпсеўданімы: *Антон Крайні* – Гіпіус Зінаіда Мікалаеўна, *Санд Жорж* – Дзюпен Аўрора;

4) фіктонімы – імя ўласнае і псеўданім: Пешкаў Аляксей Максімавіч – *Максім Горкі*.

Прычыны ўзнікнення псеўданімаў самыя розныя. Мы абазначым найбольш распаўсюджаныя.

1. Утойванне сапраўдных прозвішчаў носьбітамі ў выніку ганення іх уладамі за палітычныя перакананні (У. І. Ульянаў – *Ленін*). Інакенцій Смактуноўскі, які працяглы час не меў права жыць у буйных гарадах, па просьбе рэжысёра нарыльскага тэатра змяніў сваё прозвішча на *Смактуновіч*.

2. Наяўнасць людзей з аднолькавымі прозвішчамі, імёнамі. Так, Сігал Віктар карыстаецца псеўданімам *Чайка* (з такім жа прозвішчам вядомы знакаміты акцёр Сцівен Сігал). Расціслаў *Плятт* дадаў да свайго прозвішча другую літару т, каб яго не блыталі з бацькам, вядомым у Растове адвакатам польскага паходжання. Але Перфілавай сцэнічнае імя *Валерыя* прыдумаў яе былы муж Аляксандр Шульгін, Ала Агеева ўзяла псеўданім *Маша Распуціна*, бо з такім імем вядома спявачка Ала Пугачова. Падобныя прозвішчы таксама замяняюцца. Алене Лебенбаум прыйшлося ўзяць псеўданім *Алена Варабей* (па асацыяцыі з прозвішчам яе любімай французскай спявачкі Эдзіт Піяф, якое перакладаецца на рускую мову як *воробышек*) па той прычыне, што з падобным сцэнічным прозвішчам выступае Аляксандр Разенбаум.

3. Псеўданім-эпітэт: Аркадзь Голікаў – *Гайдар*, г. зн. ‘коннік, які скача ўперадзе’, Тамучын – *Чынгісхан* у значэнні ‘мора, акіян’; ‘мноства, цьма’.

4. Немілагучнасць і звычайнасць сапраўдных прозвішчаў, асабліва прадстаўнікоў шоў-бізнесу, камічны эфект: Міхаіл Пуганькін – Міхаіл *Пугаўкін*, Агаша Лейкіна – *Лідзія Русланава*, Інеса Клімчук – *Ірына Алеграва*, Наташа Парывай – Наташа *Каралёва*, Наталля Засядацэлева – *Надзежда Бабкіна*, Аляксандр Выгузаў – Аляксандр *Малінін*, Вадзім Крываротаў – *Андрэй Разін*.

5. Антысемітызм. *Сямён Фарада* атрымаў свой знакаміты псеўданім на здымках фільма Валерыя Ахадава “Уперад, гвардзейцы”, дзе акцёру недвухсэнсоўна далі зразумець, што прозвішча Фердман не павінна быць у цітрах.

6. Псеўданім як гульня, інтрыга: Грынеўскі – *Аляксандр Грын*. А Эміль Рэнард аднойчы праходзіў каля кінатэатра і выпадкова кінуў погляд на крышу будынка, дзе з неонавага “кіно” выпала літара *н*. Так “нарадзіўся” не толькі *Эміль Кіо*, але і цэлая цыркавая дынастыя. Алена Хрулёва выступала пад псеўданімамі *Ніна*, *Саламея*, затым – *Алена Ваенга* (ад назвы рэчкі).

7. Праба п'яра і таму боязь правалу.

8. Саслоўныя або іншыя забабоны. Канфлікт дачкі прамыслоўца “самалётаў і параходаў” з Таганрога ў выбары лёсу падштурхнуў Фаіну Фельдман адказацца ад багатай спадчыны, змяніць прозвішча на *Ранеўскую*, і, такім чынам, выбраць беднасць і ... славу.

9. Фанетычная працягласць сапраўднага прозвішча: Антоніо дэ Курціс Гальярдзі – *Тота Кутуньё*.

10. Містыфікацыя.

11. Выбар псеўданіма згодна з парадай. Так, псеўданім *Аўраам Русо* быў абраны спеваком па рэкамендацыі паэтэсы Ларысы Рубальскай.

12. Псеўданімы-“бастарды” – псеўданімы дзяцей, што нарадзіліся па-за шлюбам. Пабочны сын генерал-фельмаршала князя І. Ю. Трубяцкога вядомы як *Іван Бяцкой*.

13. Сціпласць.

14. Уплыў моды: Грыгорый Лепсверыдзэ – *Грыгорый Лепс*.

15. Уплыў інтэрнэта (узнікаюць нікі).

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла – Мн., 1963. – 58 с.

2. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія: у 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. / М. В. Бірыла – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с. Ч. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 505 с. Ч. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён. – Мн.: Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

3. Бобрык, У. А. Мянускі ў гаворках Петрыкаўшчыны / У. А. Бобрык // Культура беларускага пагранічча: Тэматычны зборнік навуковых прац. Кніга 5: Культура беларуска-ўкраінска-расійскага сумежжа. – Мазыр – Брэст, 1999. – С.45–47.

4. Бобрык, У. А. Фауністычныя назвы ў мянушках Гомельшчыны / У. А. Бобрык // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель, 20 – 21 мая 2004 г. У 2 ч. Ч.2. – Гомель, 2004. – С.16 – 19.

5. Копытко, В. А. О варианности личных собственных имён Гомельщины / В. А. Копытко // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. – Гомель, 1985. – Ч. 1. – С. 106–107.

6. Капытка, В. А. Ацэнка мовы і вымаўлення асобы ў мянушках Гомельшчыны / В. А. Капытка // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1990. – № 2. – С. 34 –36.

7. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў Гомеля другой паловы ХХ стагоддзя: манаграфія / Т. А. Карніеўская; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010–168 с.

8. Мезенка, Г. М. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.] – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

9. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии: науч. изд. / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

10. Рогалев, А. Ф. Гомельские правители: Долетописный период // От Гомеюка до Гомеля / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Белорусское агентство научно-технической и деловой информации 1993. – 216 с.

11. Рогалев А. Ф. Имена бояр 16 в. /А. Ф. Рогалев // Гомельские ведомости. – 2000. – 24 февраля – С. 7.

12. Рогалев, А. Ф. Историческая антропонимия Гомеля и окрестностей / А. Ф. Рогалев. – Гомель: ОДО “Барк”, 2009. – 152 с.

13. Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў ХУІ – ХХ стст. / Я. Саламевіч. – Мн., 1983. – 207 с.

Трэніровачныя практыкаванні

Практыкаванне 1. Са “Слоўніка беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў ХУІ–ХХ стст.” Я. Саламевіча выпішыце прозвішчы нашых пісьменнікаў-землякоў, якія мелі псеўданімы. Вызначце іх семантыку, тып.

Практыкаванне 2. Па публікацыях І. Ф. Штэйнера ўстанавіце яго псеўданімы і растлумачце іх на семантычным узроўні.

Практыкаванне 3. Запішыце *нікі* сваіх сяброў, знаёмых. Устанавіце іх функцыі, адрозненні, спосабы стварэння і афармлення.

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Якія вы ведаеце разнавіднасці псеўданімаў?
2. Назавіце прычыны ўзнікнення псеўданімаў.
3. Ахарактарызуйце будову “Слоўніка беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў ХУІ–ХХ стст.” Я. Саламевіча.
4. Ці ёсць розніца паміж мянушкамі і псеўданімамі? Аргументуйце свой адказ.
5. Раскажыце пра стан вывучэння антрапаніміі Гомельшчыны.
6. Складзіце слоўнік праваслаўных агіёнімаў (імянаў святых).

Літаратура

АСНОЎНАЯ

1. Беларуская анамастыка: зб. арт. / рэд. М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 197 с.; Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 210 с.; Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 150 с.; Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 173 с.
2. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. – Мн., 1963. – 58 с.
3. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: у 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. / М. В. Бірыла. – Мн.: Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.; Ч. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мн.: Навука і тэхніка, 1969. – 505 с.; Ч. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён. – Мн.: Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.
4. Бобрык, У. А. Мянускі ў гаворках Петрыкаўшчыны / У. А. Бобрык // Культура беларускага пагранічча: зборнік навуковых прац. Кніга 5: Культура беларуска-ўкраінска-расійскага сумежжа. – Мазыр – Брэст, 1999. – С.45–47.
5. Бобрык, У. А. Фауністычныя назвы ў мянушках Гомельшчыны / У. А. Бобрык // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Гомель, 20 – 21 мая 2004 г. Ч.2. – Гомель, 2004. – С.16–19.
6. Гілевіч, Н. І. Аб адным тыпе антрапаніміі (пра мянушкі ў творах Я. Брыля) / Н. І. Гілевіч // Беларуская мова. Вып. 7. – Мінск, 1980. – С. 35–41.
7. Грынблат, М. Я. Беларуска-латышскія сувязі ў тапаніміі і антрапаніміі БССР / М. Я. Грынблат // Беларуская анамастыка. – Мінск, 1977.
8. Івашко, В. А. Как выбирают имена / В. А. Івашко. – Минск: Выш. школа, 1988. – 239 с.
9. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў Гомельшчыны: соцыялінгвістычны аналіз / Т. А. Карніеўская // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины. Беларуская мова – 26. Вып. 1. –2002. – С. 90–94.
10. Карніеўская, Т. А. Іменаслоў Гомеля другой паловы ХХ стагоддзя: манаграфія / Т. А. Карніеўская; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 168 с.
11. Кузьміч, Л. П. Семантычныя асаблівасці мужчынскіх асабовых намінацый у беларускім паэтычным фальклоры / Л. П. Кузьміч // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: тез. докл. III республ. конф. – Гродно, 1989. Ч 2. – С. 48–50.

12. Ляшчынская, В. А. Уласнае імя ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская // Актуальные вопросы славянской ономастики: материалы научной конференции . – Гомель: УО “ ГГУ им. Ф. Скорины”, 2002. – С. – 150–156.
13. Ляшчынская, В. А. Антрапанімічная лексіка ў паэзіі Янкі Купалы: Імёны рэальных гістарычных асоб / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – 2002. – № 10. – С. 24–26.
14. Ляшчынская, В. А. Уласнае імя і паэтычная норма / В. А. Ляшчынская // Актуальные вопросы славянской ономастики: материалы научной конференции . – Гомель: УО “ ГГУ им. Ф. Скорины”, 2004. – С. 127–132.
15. Ляшчынская, В. А. Слова ў паэзіі Янкі Купалы. / В. А. Ляшчынская; нав. рэд. А. І. Падлужны – Мінск: Беларуская навука, 2004. – 272 с. (Антрапонімы і час. – С. 27–44).
16. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка. / Г. М. Мезенка. – Мн.: Вышэйшая школа, 1977. – С. 37–71.
17. Мезенка, Г. М. Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.] – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
18. Никонов, В. А. География фамилий / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1988. – 186 с.
19. Новік, Н. І. Матываваныя мужчынскія мянушкі / Н. І. Новік // Беларуская мова. Вып. 20. – Мн., 1993. – С. 20–26.
20. Рагаўцоў, В. І. Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны / В. І. Рагаўцоў, С. Я. Кечык. – Магілёў, 200. – С. 100–165.
21. Римша, В. П. К вопросу о происхождении некоторых белорусских антропонимов / В. П. Римша // Baltistica, 1974. – №2.
22. Рымша В. П. Некаторыя беларускія антрапонімы балтыйскага паходжання / В. П. Рымша // Беларуская лінгвістыка. Вып.6. – Мінск, 1974. – С. 46–50.
23. Рогалев, А. Ф. Гомельские правители: Долетописный период / А. Ф. Рогалев // От Гомеюка до Гомеля. – Гомель: Белорусское агенство научно-технической и деловой информации, 1993. – 216 с.
24. Рогалев, А. Ф. Имена гомельских крестьян 16 в. / А. Ф. Рогалев // Гомельские ведомости. – 1999. – 23 сентября. – С. 7.
25. Рогалев А. Ф. Имена бояр 16 в. / А. Ф. Рогалев / Гомельские ведомости. – 2000. – 24 февраля – С. 7.
26. Усціновіч, А. К. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны / А. К. Усціновіч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1975. – 174 с.
27. Чайкова, С. В. Женские имена праславянскаго происхождения / С. В. Чайкова // Актуальные вопросы славянской ономастики: материалы II научной конференции “Славянская ономастика в ареальном,

этимологическом и хронологическом аспектах”. – Гомель: УО “ГГУ им. Ф. Скорины”, 2004. – С. 216–220.

28. Шведава, З. У. Аданамастычнае словаўтварэнне ў старабеларускай пісьменнасці / З. У. Шведава. – Мінск: УП “ІВЦ Мінфіна”, 2004. – 173 с.

29. Шумская, І. А. Эмацыянальна-ацэначныя формы мужчынскіх асабовых імён Брэстчыны / І. А. Шумская // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. 1983. – №1. – С. 101–109.

30. Шур, В. В. З гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур. – Мінск, 1993. – С. 8–58.

31. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка / В. В. Шур. – Мінск, Мастацкая літаратура, 1998. – 239 с.

32. Шур, В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры / В. В. Шур. – Мінск, 2002. – 228 с.

33. Шур, В. Онім у мастацкім тэксе / В. В. Шур. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. – 216 с.

Навукова-метадычныя матэрыялы

34. Имена православные. Иméны. Крестины. – М.: Казак, 1995. – 64 с.

35. Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў / Я. Саламевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 207 с.

36. Слоўнік асабовых уласных імён / уклад М. Р. Суднік; нав. рэд. А. А. Лукашанец. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск: Бел. навука, 2005. – 176 с.

37. Станкевіч, А. А. Слоўнік-даведнік асабовых імён / А. А. Станкевіч, Н. І. Фралова; нав. рэд. д. філ. н. А. М. Булыка. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2001. – 235 с.

Дадатак А (абавязковы)

Прыкладная тэматыка рэфератаў

1. Паходжанне беларускага іменаслову.
2. Спецыфіка выбару ўласных імён у розныя гістарычныя перыяды.
3. Уласныя імёны маёй роднай вёскі.
4. Лексічны склад прозвішчаў маёй роднай вёскі.
5. Этымалогія беларускіх прозвішчаў.
6. Мянускі маёй роднай вёскі.
7. Мянускі студэнтаў курса (інтэрната).
8. Псеўданімы вядомых дзеячаў Гомельшчыны.
9. Сістэмныя адносіны ў мянушках, сабраных па месцы жыхарства (нараджэння).
10. Тыпалогія і адметнасці паміж мянушкамі і псеўданімамі.
11. Асноўныя спосабы стварэння і афармлення нікаў у інтэрнэце.
12. Функцыі нікаў у інтэрнэце.